

ELVÁLASZTÓ RÍTUSOK

Míg a születés és a lakodalom esetében, az elválasztó rítusok együttese viszonylag könnyen körülírható, mivel céltudatos cselekvéssorról van szó, addig a halál körüli szokásvilág ugyanezen rítusai már nehezebben rajzolhatók meg, mert az elmúlás latensen ismert valóságtávlat ugyan, de időben való megvalósulását senki nem látja előre. A tudatos keresztény ember egész élete folyamán készül a halálra, de készülése, készülődése elsősorban lelki és nem gyakorlati síkon, nem a pragmatikus rítusok szintjén történik. Csíkszentdomokoson a halálhoz való viszonyulást az elválasztó rítusok értelmében a „nem tudhassuk sem a napot, sem az órát, sem a percet!” közszájon forgó magyarázat (bibliai intellem) mutatja. Mit és honnan kezdve számítunk tehát elválasztó rítusnak?

Tudomásom szerint az elhalálozás esetében ezt a meghatározást a magyar folklorisztikában még nem végezték el. Azok, akik elméleti síkon tárgyalják az emberi élet fordulóihoz fűződő szokásokat (Dömötör Tekla, Fejős Zoltán, Pócs Éva, Kunt Ernő, Jung Károly stb.) csupán érintik az elmúlás elválasztó rítusait. Legmesszebbre Kunt Ernő jut, de ő is csak annyit mond, és azt is csak a születés és lakodalom analógiáján keresztül, hogy az elválasztó rítusok „felhívják a figyelmet az eseményre.”²⁶

Az átmeneti szokások mozzanatait, és lépésről-lépésre történő előhaladásukat a hiedelemrendszerek hatalmas hálózata veszi körül (a csíkszentdomokosi lakodalom esetében ezt mintegy 100 gépelt oldalon át elemeztem²⁷). Pócs Éva, aki az ember életét a hiedelmek viszonyrendszerében vizsgálja, rámutat arra, hogy olykor maga az egyén is, éppen mert ezek az események ráirányulnak, kiemelkedő szerepet játszik a hiedelmek és tilalmak rendszerében, „rendkívüli állapotba jut, mielőtt a közösségben betöltött új státuszát elnyerné; halotti rítusok esetén, mielőtt végleg megszűnnék a közösség tagja lenni és a »halottak közösségébe lépne«.”²⁸

A rítusok három szakaszáról szólva ugyancsak Pócs Éva „a szimbolikus meghalás”-t nevezi meg elsőnek, amin zárójelben a van Gennep modellre utalva »eltávolítás«-t ért, de ennek mibenlétét nem illusztrálja.²⁹ Bár sejtetni enged, hogy a kezdő állapotot körülbástyázó hiedelmekre, mágikus gyakorlatokra, az egyén jövőjét kifürkésző praktikákra gondol.

A halál előjelei

A témához tartozó gyűjtés rendszerezése és elemzése alapján arra a következtetésre jutottam, hogy már a halál korai előjelei annyira összetett jelrendszert képeznek, hogy tartalmuknál fogva az elvászto rítusok kezdetét láthatjuk bennük. Az előjelek mennyisége, rendszere, közösségi szabályozása és megfejtése számomra egyértelművé teszi azt, hogy azok már a halállal való foglalkozás tünete, az egyén lelki világában a halál felé való elmozdulás jelei akkor is, ha azok a kívülálló számára egyelőre még érzékelhetetlenek. Ez a jelrendszer annak ellenére, hogy egyéni szinten jelentkezik, egyben közösségi is, mert (ez később többször kiderül) minden észlelt előjelt a minden szinten működő nyíltság jegyében elmondanak egymásnak, és együtt értelmeznek. Csakis ez magyarázza meg azt, hogy a faluközösség majdnem minden tagjának halála körülményeiről olyan sokan és sokat tudnak.

A halál előjeleinek, az elhalálozási idő függvényében, távoli és közeli jelentkezései lehetnek. Mégis szükségesnek tartom velük foglalkozni mint elvászto rítusokkal, hisz szerves részei a halál körül kialakult sajátos kultúrkörnek. Kunt Ernő úgy fogalmaz, hogy mindezek részei „a magyar parasztság halálképének” és az előjeleket, jóslatokat *perimortális* hagyományoknak nevezi.³⁰ Ezzel a fogalommal megerősített engem is azon véleményemben, hogy máris sajátosan jellemző képpel állunk szembe. Enélkül sem Csikszentdomokos sem más falu paraszttársadalmának a mulandósághoz, halálhoz, túlvilági léthez való viszonyát, az élet és a halál, az élő és holt közötti viszonyt értelmezni nem lehet. Végül is ugyanazt a szemléletemet érvényesítem, amit a lakodalmi monográfiában már megfogalmaztam: a lakodalom szokásköre nem a hívogatással kezdődik, mint a gyűjtők legtöbbje ezt sejtetni enged, hanem jóval korábban, a párválasztás hullámzó folyamatában. Így (a váratlan halálesetet leszámítva) a halál sem a lélek elrebbenésével és az első harangkondulással kezdődik. Más szóval, az elmúlás nem csak maga a temetés! A halál előjelei megelőzik a szoros értelemben vett temetés szokásrendjét, illetve jóval túlnőnek azon, akárcsak azok a lelki hatások, amelyek még sokáig kísérik és kísértik – a hagyományos kultúra által sajátos érzékenységre hangolt – emberi lelket. Tudnunk kell tehát, mi történik az emberi tudatban, és a közösségi viszonyrendszerben a halál beállta előtt, és azt is, hogy mi történik utána; az a célom, hogy végigkövessem a halál miatt bekövetkezett közösségi egyensúlybomlás előzményeit, a végkifejletet és a feszültség feloldásának rövidebb-hosszabb folyamatát.

Kunt Ernő is figyelmeztet „...hogya a halálra vonatkozó ismeretek ne szűküljenek le pusztán csak a haláleset körüli tennivalók körére, hanem az egész kultúrát behálózzák, illetve az emberi élet valamennyi vetületének kulturális megfogalmazásában vonatkozási alapul szolgáljanak.”³¹

A halál előjeleinek jelentkezése több szempontból is értelmezhető.

Az első szempontot az átmeneti szokások társadalmi lényegéből adódóan a bizonytalanság távlatára és az ebből születő társadalmi kíváncsiság táplálja. Az emberi kíváncsiság – megtudni, mit hoz a jövő? – különösen felfokozódik akkor, amikor az egyén vagy közösség sorsa, többnyire belátható időn belül, minőségi fordulat, változás elé tekint. Mint láttuk, A. van Gennep óta a születés, házasság és temetés szokásait átmeneti szokásnak nevezzük. Mind a három esetben lényegesen megváltozik az egyén társadalmi státusa. A mikor és milyenre változik kérdései egyértelműen minden életforduló bekövetkezése előtt foglalkoztatják a „főszereplő” egyént és a hozzátartozókat egyaránt.

– Milyen lesz az újszülött: legalább a neme; már a lakodalom alkalmával próbálják sok előjelből megjósolni.

– Ki lesz a jövőbeli, hogyan fognak élni? stb. – a házasság sok kérdésével, vonatkozásával tudni akaró, ún. pártudakoló, a szerelmi jóslás több mint száz változatát gyűjtöttem össze Szentdomokoson.

– Ki, mikor, hogyan hal meg? – számtalanszor megfogalmazódik az élet, főleg veszélyeztetettebb időszakában.

Más szóval, az átmeneti szokások magukban hordják az átmenetel izgalmait, az ismeretlen jövő feszültségeit, a félelmet és a kíváncsiságot.

A második szempont, az előbbinek inkább származéka; a halál, az elmúlás gondolatával való egyéni vagy egészen kisközösségi (családi, házastársi) pszichés jellegű foglalkozás. Az összegyűjtött élet- illetve haláltörténetek messzemenően illusztrálják, hogy a halált nem lehet megszokni.

A halállal kapcsolatos előjelekre azért is figyelnek, mert az elmúlás lehetőségének és közeledtének gondolatát ébren tartja a keresztény ember egész hitvilága, mindennapi lelki, erkölcsi élete, hisz éjszakai pihenő ágyát is „földi koporsó”-nak tartja. A pszichikai és a vallásos helyzet, nyilván, szorosan összefügg egymással, a különbség közöttük mégis a hangsúlyok arányában, és az egyén érzékenységi fokában található.

Mindezek előrebecsátása után időszerű megfogalmaznom: szoros értelemben mit értek a *halál előjelei*-n?

A haláljóslás, a halál előjelei a népi hiedelemvilág szerves részei. „Nem testi tünetekről, szimptomákról van itt szó” – állapítja meg találóan Kunt Ernő³², bár úgy vélem, nem is egészen függetlenek ezektől, mivel bizonyos

előjelek, jóslások a véget elővetítő kóros tünetek és elváltozások előhaladásával felfokozódnak mennyiségi és minőségi szempontból is. A Magyar Néprajzi Lexikon szerint „az emberi élet hosszúságát vagy a halál bekövetkeztét jelző előjelek.”³³

Pócs Éva szerint, általában az előjelek „két mindennapi jelenség véletlen egymásra következésének téves ok-okozati összefüggéseként való állandósulása, amely a mindennapi mágiához hasonlóan működik a hiedelemrendszerben.”³⁴

Más értelmezés szerint „Az előjel a jóslásnak az a fajtája, amikor az ember bizonyos jelenségeket, cselekményeket valamilyen más esemény bekövetkezésének jeleként értelmez.” Az előjeleket úgy tartják számon, mint a legegyszerűbb és legősibb réteget képviselő jóslásokat, melyekből „hiányzik a tudatos emberi előkészítés, és csak a spontán megfigyelésre támaszkodtak.”³⁵

Úgy vélem, nem a megfigyelés spontán, inkább az előjel felbukkanása (pl. ha leesik egy kép a falról), amelyből aztán a szentdomokosiak (és mások is) tudatában kikristályosodott kód- és jelrendszer szerint jósolnak, illetve megfogalmazzák a viszonylag tömör előrejelzést.

Az előjel csak ok a jóslásra, jóslás csak az előjel értelmezéséből születik: ami azonban nem részletező, hanem inkább csak rögtönzött szóbeli ítélet.

A jelenséget a feltételes reflex mechanizmusa szerint is értelmezhetjük: azonos jelek (előjelek) majdnem mindig azonos vagy hasonló szellemi, lelki reflexeket váltanak ki, s ezek legtöbbször sztereotip ítéletek, előrejelzések formájában fogalmazódnak meg. Az évszázados társadalmi és szellemi hagyományokban fogantak, aztán csiszolódtak és maródtak bele az emberi tudatba és hagyományozódtak nemzedékről nemzedékre. Csak az „ingernek” kell felbukkannia és a „reflex” esetről esetre jelentkezik.

Bizonyára ez a magyarázata annak, hogy az ember mindennapi környezetét és tevékenységét a haláljelek sokasága veszi körül. Ezek, állapítja meg Pócs Éva, „meglehetősen egységesek, a magyar nyelvterületen sok egyezést mutatnak egész Európa parasztságának hiedelmeivel.” Ezt a jelenséget Pop Mihai is jelzi.³⁶

Jung Károly felveti a haláljósló jelek, cselekmények, események, álmok tipologizálásának kidolgozását³⁷ a jugoszláviai magyarság hagyományvilágának összefüggésében, de nyilatkozata szerint nem vállalkozik az ötlet megvalósítására. Ennek ellenére felvázol „egy lehetséges rendszert”, amelynek alapját időhöz és eseményekhez fűződő jelenségek, vagy éppen ezektől független álmok és jelenségek képezik.

Kunt Ernő viszont a halált közvetlenül megelőző, majd kísérő, illetve azt követő jelek rendszeréről beszél³⁸, az emberi kor függvényében viszont mindketten, sőt Pócs Éva is³⁹ az újszülöttre vonatkozó haláljósító jelekből indulnak ki. A Magyar Néprajzi Lexikon is nagyjából ezt a képletet követi és szemelvényesen számba veszi azokat az alkalmakat és jelenségeket, amelyek a halál bekövetkeztét jelzik.

Csíkszentdomokosi tapasztalatom szerint, mely a párválasztás és a lakodalom, illetve a temetés szokásvilágával kapcsolatos óriási hiedelemanyag rendszerezése alapján alakult ki, úgy vélem, hogy a halál, az elmúlás gondolata nagy nyomatékkal már a párválasztás alkalmával is megfogalmazódik. A lakodalom szokásmozzanatainak több pontján jelen van és tulajdonképpen végigkíséri az élet minden jelentos eseményét. Éppen ezért, a továbbiakban, a halál előjeleinek számbavételét a már említett eseményekkel kezdem, viszont tipologizáló szempontként az előjel megnyilvánulási formáját tartom fontosnak, ahol erre lehetőség van mindvégig élettörténetekkel illusztrálva, tehát részben kerülve a Jung és mások által alkalmazott szentenciózus ízü sztereotip jelenségek felsorolását, mivel úgy gondolom, hogy a tárgykörhöz tartozó hiedelemjelenségek egészében úgy nyernek mélységet, ha az értelmezés magából a rendszerből fakad, ha olyan valaki magyarázza azt meg, aki egy-egy eseményt közvetve vagy közvetlenül is átélt. Közlésem és szemléletem szerény értékét abban látom, hogy az egész magyarlakta területről jelzett, tehát általános érvényű, halál-jelző jelenségek változatait Csíkszentdomokoson megrázó élettörténetekben, elmúlástörténetekben felfedeztem és egybeszedtem.

A „halál árnyékának” elővetítődéséről alkotott képet nemcsak rövid megállapításokban, tagadásokban vagy tiltásokban próbálom megjeleníteni, hanem a hagyományozódó, közszájon forgó történetekkel is.

Az előjelek élettörténetekkel való bemutatásának előnye egyértelmű: az értelmezés személyes, életizű, gondolatilag gazdag, így a nyelvi megfogalmazás is az. Továbbá, ezek a történetek rávilágítanak a halál-teremtette emberi kapcsolatok, társadalmi megnyilvánulások összetettségének jelenségére is, arra, hogy semmi sem elszigetelt, egyedi vagy egyéni: mindennek van közösségi jelentése és tükröződése.

A pártudakoló jóslások két tematikus csoportja pl. arra keres választ, hogy milyen lesz a menyasszony, vagy a vőlegény házaselete, hogy „koszorus vagy botlott menyasszony lesz-e a jövendőbeli?”⁴⁰

Bár a kérdés céliránya az „élő élet”-re vonatkozik, az alábbi jóslási variánsokban jelentkezik a halál lehetősége is.

„Este egy pohárba a tojássárgáját fehérje nélkül beléteszik egy pohárba s akkor merített patakvizet öntenek reá. Reggel, amikor a nap kisüt, a nappal szembefordítsák. Ha feljő, s reatapad a pohár falára, akkor annak a leánynak vagy legénynek nyomorult lesz a házaselete, vagy meg fog halni.”(13)

„Mikor az esztendő végződik, s harangoznak, a harangszó alatt, egy pohárba, akkor merített patakvizet öntenek. Veszünk egy tojást, a kezünkkel eltörjük és beléerejszük a pohárba úgy, hogy ne menjen szét a sárgája. Reggel, amikor a nap feljött, nézzük meg a napnál, és akkor kitűnik, hogy a leány koszorúson menyen-e férjhez vagy elszöktetik. Ha tojásnak a sárgája lemenyen a fenekire, s a fehérje reáburkolódik, akkor a leány nem megy koszorúsan férjhez, vagy abban az esztendőben meg is halhat. Ha a tojás fehérje a víz tetejére felgyöngyözik, akkor a leány koszorúsan menyen férjhez.”(14)

„Szent András estéjén, akkor merített patakvízbe beléütik a tojást, vigyázva arra, hogy a sárgája ne menjen szét. Reggel megnézik, s ha a sárgáját beburkolta a fehérje, akkor a leány nem koszorúson menyen férjhez, vagy abban az évben meghal. Ha a sárgája feljő a fehérje tetejére, akkor a leány koszorúsan menyen férjhez és boldog lesz az élete.”(10)

Arra is találtam példát, hogy a jóslás, az adatközlő szerint, beteljesedett: „Patakvízbe tojást üttek. Édesanyámnak koporsó jött fel, s az anyja meg is halt. Így ő nem mehetett férjhez abban az évben.”(11)

Az *előrejelzések* rendkívül jelentős részét képezik a lakodalom hiedelemvilágának. A szorongás, a bizonytalanság, a babonás reflexek fokozzák az érzékenységet minden iránt, ami a fő eseménnyel egyidőben, többnyire véletlenszerűen történik.

A lakodalom során megfogalmazódó előrejelzések, jóslások természetesen az új pár jövőjének milyenségére utalnak, ennél fogva pozitív és negatív tartalmú típusokba soroltam be, amiből az következik, hogy a halál távlati esélyére is utaló előrejelzések ez utóbbi típusból kerülnek ki:

„Perefernum vitelkor, ha valami leesett, az ágy kikapcsolódott, az nem volt szerencsés. Erre sok eset van. Ott van a Hidas Jóska esete is. A menyaszony ágya szétesett, pont a néptanács előtt, és mi mondtuk, térjünk vissza, mert nem lesz jó belőle. Egy év se telt el, s Jóskát meg es ütték” (21).

„Halottas menettel találkozni: az rosszat jelent, szomorúságot, szerencsétlen házasságot. Valamelyik özvegyen marad” (5).

„Halottas menettel nem jó találkozni. Nem szerencsés, ha halott van a szomszédságban vagy a rokonságban. Egy pár olyan volt, itt nem messze, s az ember 3 éve nem tud felkelni. Megjósolták még akkor. Egyesek azt

mondták: »Oh, nem kell mindenre adni!«, de ugye, hogy nem szerencsés. Vót igaz benne. Úgy kell meghaljon” (27).

„Halottas menettel se jó találkozni. S mikor halott van közel a szomszédba, az se. Úgy 5-6 házig, legalább 10-ig ha halott van, a má nem jó. Jobb elhagyni a lakodalmat, ha szomszédba közel halott van. A halottat el kell temetni, ha meghalt, de a lakodalmat el lehet hagyni. Most is félnek ettől” (19).

„Több pár esküvője sem szerencsés. Mer az áldás megoszlik. Ha az esküvő párok idegenek, nincs benne semmi. De ha testvérek, egy családból valók, bizony mondják, hogy nem szerencsés, mivel meg is történt. Hármas lakodalom volt: két leány s egy fiú. S nem sokára a fiú a bányában meg is halt. Azután is elmondták sokszor a népek, hogy mégis csak volt valami benne, hogy három testvér együtt esküdt, s nem szerencsés. Régebb is tartották ezt, máma is be van teljesülve” (3).

„A koszorú a menyasszony fejéről ha megcsúszik vagy leesik, vagy válást, vagy valamelyiknek a halálát jelenti” (20).

„Ha a vőlegény leejti a gyűrűt, a felesége meghal” (20).

„Ha a gyertya az esketés alatt feldől, az egyik meghal” (9).

„Koszorú, slájer ha meggyúl: szerencsétlenség, halál lehet belőle” (4).

„Egyszer egy helyen a *ruhagyertyák* égtek, amikor a menyasszony köszöntött bé az új házba. A gyertyákat a két leányka fogta az ajtónál. Amikor lépett bé a menyasszony, a leánykák is léptek bé utána. Erősen sokan voltak ott. A gyertya lángja belékapott a fátyolba, a haja es összeégett a menyasszonynak. Alig tudtak rajtakapni. »Nem, nem, nem lesz jó. Ez nem lesz jó! Kuttya gyilkos teremtette!« Mondtuk, hogy hát ne, a leányka ejtette el a gyertyát véletlenül, de »Nem, nem, nem lesz jó!« – csak mondták. S esztenődő múlva, két karácsony közt az urát a fa megütte. Ugye, leégett volt a fátyla s a haja” (8).

A halál tulajdonképpeni előjelei

A halál előjeleinek tipologizálásához a már jelzett események (születés, házasság), vagy az elmúlás eseményéhez viszonyított idő nem igazít el egyértelműen. Ebben a megállapításomban elsősorban egyik adatközlőm volt segítségemre. Az ő szemléletét és magyarázatát is jogos elfogadnunk, hisz folklórkutatási hivatásunknak mondunk ellent, ha azt magyarázzuk bele a jelenségekbe, ami esetleg nincs is vagy, amit szubjektíve elváránk.

„Semmi sem jelzi az időt – mondja Nagy Lajosné Ferenc Rozália –, hogy ki mikor hal meg. Azt nem, az időt nem. Mert úgy tanította az Úrjézus, hogy sem az időt, sem a napot, sem az órát nem tudhassa senki. A halál pillanatát s óráját. Hogy közeledik, azt biztosan jelzi. Azért kell örökké készen legyünk. Imádkozni kell s dolgozni. Semmi különös nem kell ahhoz. Az Úrjézus ezt a kettőt parancsolta. Én 83 éves vagyok, de mindennap imádkozom, s valamit örökké dolgozok. Este bár ennyit mindenki mondjon el: Jóistenem, hálám legyen a mái napért, s öröjz meg a setét éjszakának is idején minden különös bajtól. Ez elég a Jóistennek. Met akkor hiszi az Istent. Reggel, amikor felkel az ember, vessen keresztet magára, s mondja: Édes Jóistenem, segíts meg a mái napra! Ennél több nem kell. A hitünköt evvel megvallottuk” (29).

A halál előjelrendszerének felvázolására most a jel megnyilvánulási formáját választom vezérelvemmé, viszont sietek megjegyezni, hogy teljesen egyértelmű megnyilvánulási formát természetesen ritkán lehet találni, az élet- és halálhelyzetek nagy változatossága, valamint az emberi személyiség érzékenységi fokának nagy különbözősége miatt. Mindezek ellenére mégis joggal beszélhetünk egy, a közösség által elfogadott és megélt sajátos haláljelző fogalomkörrel.

Aki megérzi és akinek megjósolják a halálát

„Hallottam olyanról, hogy mondta, én úgy érzem, meghalok. Úgy készüljete, hogy én most meghalok. Valahogy a gyengeségiből érezte? Nem tudom! Beteg nem volt!”(12)

„Amikor édesapám meghalt, má szolgáltam egy üzletbe, itt a másik utcába. Szombaton a testvérem odajött, mézárosok es voltak ott, ahol laktam, disznyóhojagért, hogy jeget tegyenek belé, met azt mondták attól gyógyul meg. Ez volt pénteken, s vasárnap hazakéreztem, hogy nézzem meg édesapámat. S mondom, mit csinál édesapa? Azt mondja, »En fiam, hanem egyeb mind itt hagylak sorra.« Mi kilencen voltunk testvérek. Ez volt vasárnap, s hétfőn má meghalt. Mondtam neki, hogy ó, nem hal meg édesapa! »Nem, fiam – azt mondta –, nyugodjatok belé, látom én, hogy meg kell haljak.« Ő ezt megérezte” (7).

„Meg lehet érezni. Amikor má közeledik a halál, akkor olyan furcsa lesz az ember, olyan ragaszkodó az emberhez: úgy kéri az imát. Ebből má aztán tudjuk, hogy ő érzi, hogy hal meg. S azért ragaszkodik. Kéri a hozzatarto-

zókat is, hogy híjjanak oda valakiket, hogy imádkozzanak. Ebbe nyilvánul meg ez a ragaszkodás, s az, hogy készül” (29).

„Jött ide egy öreg szomszéd néni, Rózsi néni. Egy bánatos szívű öregasszony, s azt mondja neki Márton, itt lakott a szomszédban: »Maga elkészült-e Rózsi? Met én elkészültem!« Azt mondja az öregasszony: »Menjen el, Márton, hát maga még tölem fiatal!« »Mindegy, de én má elkészültem.« Akkor hanyat vágódott, úgy a szeme elfehéredett, s csak annyit mondott: »Reám ne haragudjatok!«” (36).

„Az uram 10 évig volt beteg, s eccer azt mondja: »Meghalok.« Persze, hogy meg, hát én es meghalok, jó, hogy nem maradsz meg. Mindenki meghal – én ezt válaszoltam neki. De ő azt mondta, nemsokára meg fog halni. Érezte, hogy közelebről meg fog halni. S úgy is történt” (15).

„Volt itt egy szomszédasszonyom, s mondta, hogy amikor az öccse halt meg, legény volt, saját magának fogta a pulzust, s mondta eccer, na... most..., most (csökkenő hanggal), s akkor úgy kilobbant. Albét Jóskáné mesélte vót az öccséről, ők ott voltak mellette, s látták, hogy saját magának nézte, s mondta, na, nincs sok hátra” (12).

„Azt mondják, hogy a beteg, mikor olyan kötözködő, akkor nemsokára hal meg. Ebből az ágyból a másikba kívánczik, vagy le a földre. Még a földre es.⁴¹ Például nénémnek egy fia úgy halt meg, fiatal ember volt, hogy kérte az édesanyjától a tiszta lábravalót, pedig nem volt piszkos ami rajta vót, s leült az ágyra, s le is feküdt, hogy ő felhujza. S utána hamar leszállt, leült a földre, s abba a helybe múlt ki. A földön múlt ki! Úgy jött neki, hogy ő az ágyban nem marad. Mondta a testvérem neki, mét ültél le oda, Tibi? Ott nem jó helyt vagy! S erre eresztette hátra a fejét, s úgy múlt ki” (29).

„Nagyanyám is úgy múlt ki, hogy megérezte. Reggel azt mondta: »Jere, Márton fiam, vigyetek hátra az ösbe, met én ma meghalok, s ott akarok meghalni!« Hamar ágyat csináltak, lefektették. »Iszik-e teát, valamit?« »Semmit!« Úgy, ahogy vót, hármat nagyot szuszogott, s kész, be volt fejezve” (36).

„Csak édesapámról tudok beszélni. Utolsó napján is kiment a szükségit végezni. Béjött, s azt mondja nekem: »Jere, Erzsi, beretváljál meg, me én ma meghalok.« Én mondtam: »Jaj, édesapám, mit beszél?« Azt mondja, »Én érzem.« Leült, fogott egy ceruzát, s azt mondta: »Írnék én nektek még valamit, de nincs erőm már. Értsétek meg édesanyáddal egymást, s tük osztozatok majd.« Ez így elmúlt. Egyszer csak elkiáltsa magát délután, hogy »Jaj, hogy fáj a hátam! Belészúrt valami! Nézzétek meg!« Odamentünk, néztük, suroltuk. Estefelé rábújt az ágyra, ült a széken, s mintha fordult volna le. Kérdem: Édesapám! Maga ilyen rosszul van? S azt felelte: »Igyen.«

Nem azt, hogy igen, hanem igyen. Nézem, hát a szeme elhártyásodott. Kiáltom Ignácot, gyere hamar, édesapa hal meg! Alig tettük le, tíz perc múlva meg is volt halva. Ő megmondta, hogy »Ma meghalok!« S meg es halt. Ő megérezte. Az ember megérzi, hogy meg fog halni. Az biztos. Előre. Ugye, édesapám aznap reggel kérte, hogy borotváljam meg, met aznap meghal. Meg es mondják a családnak” (36).

„Nagyapámék készültek egy lakodalomba. Ők voltak a násznagyok. Akkorra csináltattak új csizmákat, olyan rövid szárúakat. Olyan vót a divat. S akkor azt mondja nagyapám, »Na, most idáig nem ettünk együtt a gyermekekkel – met a gyermekek külön ettek, s a nagyok külön ettek, külön asztalnál –, de most gyere, Márton, s mindegyik üljön ide, s együnk együtt, met azt hiszem többet nem fogunk együtt enni.« Ennyit mondott tátá. S akkor mikor elvégezték az evést, azt monja: Mielőtt elmennénk, tegyük bé a teheneknek az áztatottat.« Ahogy tették bé a csebreket, tátám új csizmájának a talpa végig hátrament, hátraszakadt... S mikor jöttek ki az istállóból, édesapámnak azt mondta: »Na fiam, megnyugtatlak, hogy a mai nap meg fogok halni. Jól vigyáztatok magatokra. Ha építeni akarsz, ide hátul, a kertbe építs magadnak.« Hamar nekiálltak, s ott visszasegeztek a talpat, felültek a szekérre, a szomszéd ember is, tátá vitte a puskáját is, met amúgy vadászember vót, met olyan vót a szokás, hogy felhúztak egy nagy nagy karót a lakodalmas háznál, s arra felköttek egy bokályt, s azt a násznagy le kellett onnat löjje. Csak akkor engedték bé szekérral... De az útról kellett lelőni! Nekiállott tátá, elveszi a puskát, s próbálja. Nem sikerül. A puskája nem sült el. Mondja a másíknak: »Nézd meg, te, hogy jártam én!« Még próbáld meg, mondja a másík hátra. S még megpróbálja. S nem. S úgy odavágta a puskát a kocsí oldalához, s mondta, hogy »Ez velem még ki nem babrált soha, csak most.« Akkor azt mondja a másík, hogy add csak ide, én lelövöm. Tátá eléadja a puskát a másíknak, s mondja, hogy »Vigyázz!« – Ne búsulj, mondja nagy böcsön a másík. Az is megpróbálja, s nem. Még eccer, s nem. Nekiállott, s így a földhöz csapja a csövivel a hátán hátrafelé. S ahogy odacsapta, abba a helybe eldőrdült a puska, tátának a golyó a homlokán bé, s hátul ki. Abba a helybe hanyatán vette magát, s kész vót. Kellett hazajöjjenek. Na, így vált bé tátámnak a jóslata, hogy a talplemenés a csizmájáról nem hozott jót. Ő meg es érezte, s meg es jósolta magának a halálát” (36).

„Nekem megjósolták, egy szomszédasszony, hogy na, az urad, az első emberem, Albert János, mikor elment a háborúba, »Na, meglátod, Erzsi, a te urad soha vissza nem tér, s az enyém se.« S há mikor eltelik a nyolc hónap, jö egy szomszédember, s azt mondja: »Erzsi, elhoztam az uradnak a halál-céduláját.« S mondom, menjen el az Istenért, ne beszéljen ilyent! Még most

es őrzöm azt a cédulát a dobozkában. S a szomszédasszony ura se jött haza. Az oroszok Beszterce Naszodián (sic) elfogták, egy vizes bunker elé állították, s meglőtték. Az én uram 11 lövést kapott a fejibe. 1944 karácsonya előtt. Hogy miből jósolta meg, nem tudom, de megjósolta” (36).

Az álmok jelzései

Olyan álmokép van-e, hogy biztos halált jelent? – kérdeztem adatközlőimtől.

„Van! Nem jut most eszembe, de tudom, valaki egy éjjel megálmodta, hogy másnap az ura meghal. Sándor Árpádné, most má tudom. Elmagyarázta nekünk a mezőn, hogy álmában látta az urát fényes tisztába felötözve, fehér ingbe s fehér gagya rajta, s minden; s úgy ki volt beretválkozva. S mondta neki hogy: »Te most hova készültél?« »Meglátod holnap – azt mondta neki az ura álmában –, lakodalomba menyek, jó helyre.« S ő sírni kezdett, hogy: »Hát akkor csak te mensz, s én nem?« Mire az ura azt mondta: »Te maradsz, s én menyek!« Mikor annak két napja vót, az ura elment: meghalt. Nem volt beteg, hanem ment a lóval s a szekérrel. A szekér felborult, s az ura abba a helybe meghalt. A jel az volt: felöltözött különlegesen: fehér ingbe, gagyába s fehér harisnyába. Ezt mindenki így értelmezi. Az álomlátásnak nagyot adnak” (7).

„Azt leszűrtük, hogy tényleg, az álomlátásban is van valami. Volt, amikor egészen beteljesedett, volt amikor csak félig. Egyszer álmodtam, hogy jöttem Gál-kútról le, hoztam valami nagy hátibatyut, s akkora nagy volt a víz, hogy nem tudtam keresztüljöni. A hidat is mozgatta a víz, a deszkák lobogtak rajta, de én csak keresztül akartam mindenképp menni. Addig, hogy lebújtam, s átalmásztam, s mikor átálértem, leültem egy nagy köre pihenni, met elfáradtam. S ahogy ott lihegtem, csak azt vettem észre, hogy egy nagy kígyó jő a nyakamon keresztül, s hát így, a bal mellem bimbójára reakapaszkodik. De az olyan erősen fáj nekem. Szípta. Ott állott a kő mellett egy ember, s kiáltottam neki, hogy szabadítson meg. Az egyet nem mozdult, csak állott. Csak kértem az Istent, hogy jaj, eszen meg ez az állat! Aztán az ember is megmozdult, s a lábával az oldaláról lesuvasztotta azt a kígyót, s nyomta. S én megfutamodtam az országútjára, de a vérem folyt. Aztán, amikor az álomból helyrejöttem, olyan ijedséggel ébredtem fel, hát, jaj, mondtam el hamar édesanyámnak, met ő es olyan vót, ő es elmondta nekem az álmait, amit látott s én es. S mondom neki, nézze meg, hogy jártam! S azt mondja: »Ó, te fiam, meglátod nagy beteg leszel. Ejsze túl se éred.« Akkor

lettem agyhártyagyulladásos. Elvittek az orvoshoz, s azt mondta Éltes doktor, Isten nyugosztalja, »Fiam, itt mentség nincs, itt meg kell halni.« Hazahoztak, édesanyám reszelt tormát, forró tejjel leforrázta, s a hátam gerincire végig reatette. De én má nem tudtam a világról. Három hétig egy sötét szobába vótam bent. S ezt így csinálták, s még tettek jeget is a gerincemre. Tizennyóc éves vótam akkor, s megmenekültem” (36).

„Az öcsém..., az most karácsony előtt halt meg (1991). Fonyakolt (ti. gyengélkedett), a lábai dagadtak, de nem kellett vóna még meghaljon, de... S bémentem, me járogattam, s aszondja: »Gyere, me édesanyám az éjjel álomban itt vót. Ide, az ágy végihez állott, s azt mondta: Ágoston, elvégezted-e a dolgot? Met neked most kell velem jere.« S ó, mondom, nem telik bé mindenféle álmom. Beszélgettünk. Felkelt, úgy az asztal mellé ült, így, s egyszer csak úgy, észre se vettem, a fia szökik oda, hogy »Édesapám! Mi van magával?!« S én es nezem, Jézus Mária, s hát meg van halva. A fejit egy kicsit félrefordította, s kész. Na ugye, azon az éjszaka megálmodta. Ritka, melyik álmom bé nem teljesül” (38).

„Az álmokból? De még hogy meg lehet tudni? Mondta az én férjem: »Meghalok én ebben az évben, meglátod, hogy én ebbe az évbe meghalok, met éjjel álomban édesanyámmal kaszáltam. Kaszáltunk ketten, s meglátod, ez nem jelent jót. Engem ebbe az évbe elviszen.« S akkor az öccse, ahonnan most eljöttem, hogy teccett jöni, a bányába dolgoztak, s az el nem sült trikre (ti. robbanószer) ráfúrtak, s szemberobbant, s elvesztette mind a két szemevilágát. Az egyik szeme má ott a bányába kifolyt, s a másik úgy megtelt kavicssal, nem tudták megmenteni. S azt es mindig látta álmába. »Hogy Lázárral együtt dolgoztunk, együtt vótunk, erdővágni vótunk. Meglátod – aszondgya – elviszen. Ebbe az évbe.« S akkor még nagyon jól érezte, év elején magát, s ősszel meghalt” (1).

„Az álmokból meglehet. Én má azt tapasztaltam saját magamon. Amikor régebb vótak a kenderék, s abból sok jó ötözetet csináltunk, s amikor kenderet láttam kiterítve az udvaron, akkor ha senki se beteg, akkor is közeledik a halál a családhoz. Anélkül, hogy tudná az ember, hogy kihez. Például, nekem egy fiamot huszonnégy éves korában a kocsí elütte. Senki se vót beteg a háznál. Senki se. S hát egy éjen álomban azt láttam, az udvarunk bé van te-regetve száradni, kenderrel. Jaj, Istenem, mi lesz velünk? Mi jö reánk? Valami halál! Valaki itt meghal! Nem vót egy hete, a kocsí a fiamot elütte. Huszonnégy éves vót. Ott van a falon a nagyított képe, tessék megnézni. Olyan finom zenész volt, hogy... 1964-ben történt. November 21-én temet-tük. Aztán, mikor fon valaki. Például, amikor az én uram meghalt, ő is vélet-lenül, lefeküdtem, s hát úgy hordoztam egy guzsaly gyapjat, egy ilyen

csavarás fehér gyapjat! A guzsaly es nálam vót s az orsó es, de én csak kötözödtem, nekem csak fonni kellett. Egy pár asszon még font, nem tudtam leülni miattuk, de én csak hordoztam, hordoztam. Semmi baja nem vót az emberemnek. Aludtam, s ezt az álmod láttam. Felébredek. Jaj, mondom, be nem jó álmod láttam. Nézem, s hát az én emberem meg van halva. Na, ez olyan tiszta igaz, mint ahogy ma péntek” (29).

„Ezt mindenki így tudja: ha a kenderet kiterítik száradni, akkor a családban halálveszély van. A fehér gyapjú fonása is azt jelenti. Ugye, én megijedtem, amikor azt álmodtam, me tudtam, mit jelent. S megébredtem. Kötöm az emberemet, ittas állapotba aludt el, kötöm – még máskor is vót olyan ittas –, s mozdítom, hogy keljen fel, s há meg van halva. Tessék elképzelni! Ő a tornácba vót. Június 18-a vót, '973-ba. Úgy hozták haza, én nem vótam itt-hon. S akkor én odakinn bétakargattam. Párnát vittem ki a feje alá. Én bójöttem, lefeküdtem, s ezt az álmod láttam. Nyitom ki az ajtót, gyújtom fel a külső villanyt, s hát olyan hetykén áll a kalap a fején, ahogy én odatettem. Megyek oda, s há meg van halva. Ha fehérét lát az ember álmába, ijedtség, halál. Akármilyen lepedőt, vagy ha fehérbe lássa magát. Ezért ébredtem héza, me tudtam, hogy valami rossz lesz” (29).

„Például itt van egy sógornóm. Nyolcvanegy éves asszony. Azt mondja: »Meglátod, Juliska, hogy most, nemsokára, itt a családban halál lesz.« S mondom, hogy miért? »Azét, aszongya, met a házunk előtt vót egy gyümölcsfa, s azon én álmomba láttam, hogy annyi méh, ki vótak oda verve (ti. kirajozva), rá vótak oda az ágra rajozva. Na, aszongya, ez százszázalékos halál. Méheket ha lát, az biztos.« Mondtam, nem tudom, bár hallottam én is édesanyámtól, hogy a méhek... halált jelent, s ha valaki meszel, az es; férfiaknál a kaszálás; ha halottat látsz álmodban, én például azt tapasztaltam, hogy az betegséget jelent. Ezt most látta, hogy hazajött Tusnádról. Két napja. Úgyhogy várjuk, mi lesz...” (1)

„Amúgy ha az ember méhrajt lát álmában, hogy a méhek járnak körülötte, az olyan biztos halál, hogy foghassa a markába, hogy ott halál lesz. Aki lássa a méheket, az meghal. Aki álmában méhrajt lát kiverve! Például ez a fiam, kit mondtam hogy a kocsi elütte huszonnégy éves korában, azelőtt ejsze 2-3 nappal, reggel kel fel, s azt mondja: »Édesanyám, olyan nem jó álmod láttam!« Mondom, mit láttál? S aszongya: »Egy csomó méh vót itt a házba, s engemet mind szurkáltak.« S mondom, jaj, te, be nem jó álmod! Na, rea 2-3 napra a kocsi elütte” (29).

„Édesanyám a halála előtt többször álmodta, hogy az ablakok közt méhcsalád volt. Úgy zúgtak a méhek, s azt mondta: »Meglássátok, hogy ez a betegség engemet elviszen.« S egy másik reggel azt mondta nekem: »Jaj, te

Erzsi, olyan rossz álmot láttam. Egy nagy sűrű vízbe beléestem, s vagy két pokrócom es beléesett. Mind akartam kimosni őket, s úgy a víz mind kivitte a kezemből. S azt mondta, meglátod, ez engem elviszen.« Méhet látni, halált jelent. Ezt én már többször hallottam. Más is látott ilyent. Sok legyet látni, az es halál. Beléesni egy sűrű vízbe, súlyos betegség vagy halál. Sok pityókát látni, az es halál” (30).

„Például az én álmom. Két héttel ezelőtt (1991-ben) azt láttam, hogy itt a hídon túl, az a férfi, amelyiket a tegnapelőtt eltemettek, azt láttam, hogy a háza mellé fehér krizantémot ültettem... Mikor megébredtem, arra következtem, hogy nem sokára meg fog halni. Nem töt belé másfél hét, s meghalt. Akkor arra az emberre gondoltam, me az ő háza oldalánál ültettem. A fehér: ijedség, s abból következtem, hogy nemsokára meg fog halni” (15).

„Ha álmában lát az ember egy nagy csokor virágot, a nagymezőn nyög, vagy egy olyan nehéz helyzetben van, vagy meszel, vagy takarít, vagy szemetes a lakása, minnyá arra következtetünk mi itt falusi viszonyba, hogy betegség, halál vagy valami baj ér. Van, aki egyformán értelmezi. Ha kaszál, ültet, szánt, ás, pityókát ás vagy ültet, az mindig valami nehézséget, halált, betegséget, hátramaradást jelent” (15).

„Lát álmában egy medvét. Az föltétlen halált jelent. Vagy lát egy kaszást, vagy olyant, hogy gabonát vet vagy arat, ez föltétlen halált jelent, de nem lehet tudni, hogy közvetlen a családban, vagy rokonságban, szomszédságban következik-e be” (15).

„Ha álmodban meglőnek, az halált jelent. Ha meszelsz vagy szántasz, azt jelenti, hogy a rokonságba valaki meg fog halni” (36)

„Úgy mondják, ha arat valaki, s lefogyassa azt a gabonát, azt mondják, na, most valaki meghal. Gondolnak arra is, akit látnak az álomban, de a legtöbb esetben nem az hal meg, hanem abban a családban, aki arat, s lefogyassa, abból a családból valaki meghal. Hát én például emlékszem, me nekem beszélt egy asszony, hogy na, »a fiam künn vót a mezőn, Csereoldalába, s lefogyatta a gabonát. S én bizony félek, hogy hanemegyéb meghal.« De pontosan az ellenkezője lett, mert ő halt meg. Ő látta az álmot, a fia aratott, de mégis ő halt meg (ti. az álomlátó). Úgy figyeltem, mert ezt direkt nekem elmondta, s akkor, amikor ő meghalt, akkor jutott eszembe, jaj Istenem, ő a fiára gondolt, s épp ő hala meg. Ez az álomlátástól egy félévre esett meg” (12)

„Ha pirosat álmodik, az se jó. Ha tüzet látsz álmodban, az veszedelem, harag. Na, aztán ha szemes gabonát álmodik az ember, az se jó. Ha búzát, rozstótötöget, vagy ehhez hasonlót, az könnyhullatás, annak oka pedig lehet a halál. Aztán ha valakinek virágcsokrot adnak álmában, s az szegfű, na, az

is halált jelent. Akinek adják, annak nem jó. Arra hat. A halott, ha ad nekünk ételt, álmunkban, ő életet ad, de ha mű adunk enni a halottnak, akkor mű adunk életet neki, valakit odaadunk, akkor valaki meghal a családból. Ha a halott kínál, azt jó elvenni, az élet, de ha mű adunk a halottnak, ugye nem emlékszünk álmunkban, de mégis aztán eszünkbe jut, amikor felébredünk, akkor életet adunk a halottnak. Egy életet ezzel ő elviszen. Például én es adtam. Édesapám kérte, s én adtam. Mikor felébredtem, akkor hát jaj Istenem!, hát édesapám halott!, s hamar es meghalt egy gyermekem. Nekem tizennégy született, de nyolc meg van halva belőlük. S az egyikkel így jártam. Hogy édesapámnak adtam, mert kenyeret kért. Azt mondta, adjak kenyeret, s adtam, s csakhamar meghalt a gyermekem..Két hétre. Tüdőgyulladást kapott, s eccere meghalt. S az álom akkor jutott eszembe. Na, mondtam, én édesapámnak adtam” (29).

„Én azt láttam eccer éjjel álmomban, hogy mentünk fel Sárosúton, Marosfő felé. S mikor felértem, jól messze fel, jött egy nagy sor katonaság. S elől volt egy valaki tiszt, egy ilyen nagy fényes szalag volt neki, s kard vót a kezibe. S mikor ért vóna hozzám, akkor a kardval egyet így suhintott, s azt mondta;: »Harmincnyolcba Bíró Györgynek vége lesz! « Az én uramot Bíró Györgynek hívták. Harmincnyolc éves volt, s meghalt. Ez egy olyan jelenés volt álmomban. Pedig tuggya-e, hogy mi jó egészségesek vótunk az első férjemmel. Úgy dolgoztunk, mintha míg a világ élnénk. Ha éjjel, ha nappal, nekünk nem volt fáradtság. Saját birtokunk vót. Ezt úgy jó öt évvel álmodtam meg a halála előtt. S elmondtam egy idős néninek, ángyunknak, s azt mondta, »Fiam, tarthatod a kezedbe, hogy meghal az urad.« S mondom, ilyent ne mondjon ángyi, hát aztán nem vagyunk betegek. »Mindegy fiam, jegyezd meg, a katonaság: halál, s ha neked karddal végighúzott előtted, akkor légy felkészülve.« Én ezt az uramnak nem mertem elmondani soha, nehogy megsértsem, hogy ne, várom a halálát. Tarthatod a kezedbe, így mondta. Vagyis, hogy tarcsak hezza. Ez nekem borzalmas álom volt. Akárhova elment, az erdőbe, örökké úgy féltem. Örökké az eszembe vót” (30).

„Például én, most a múlt héten azt álmodtam, hogy itt a szomszédaszszonnyal ketten ültünk egy nagy szekér szénán. S akkor mentünk egy olyan aszfaltúton, s egy nagy híd felett mentünk keresztül. S akkor hát a lónak habzik a szája, de ezt valóban álmodtam, s nem bírnak. S akkor én leszöktem a székérről, s annak a nagy mélységnek az oldalába beszéltem álmomban, s onnat kimásztam, de hó volt, s alig tudtam kimászni a tetőre. S amikor kimentem, hát az asszonyt, azt az idős asszonyt, nyolcvan valamennyi idős most, hát a fuvaros lefektette, szabályszerűen csinálta azt, amit akart. S másnap reggel az asszonyt megütte a gutta. Így mondták, s én es több rendbe ta-

pasztaltam, hogy szekérszénán (ti. szénás szekéren) jární, betegség, vagy az, amit mondtam, hogy a férfi elintézte az övét, az halált jelent. Lehet, hogy meg se gyógyul az öregasszony” (15).

„Például a falu végén, Albert Mártonnét, Anna nénét, unokatestvér volt édesanyámmal, őt láttam álmomban, hogy sok fekete kendős asszony volt az udvarikon, és a temetkezési kereszték (lobogók) a csűrnek neki voltak támasztva. S ő feljött egy vasárnap, erre a 9 órás misére jött fel, s olyan erős idő volt, s az ösvenyen jött, s elesett; eltörött a karja, s abba beléhalt. Ezt én láttam álmomba, három hónappal a halála előtt” (30).

„Rossz álmom az es, ha kimenyen valaki a tetőre, és jő befelé a lüjtön. Ez arra vonatkozik, aki álmodja. De másnak a halálát is meg lehet álmodni. Én például álmodtam, hogy arattam a vasúton túl a rozstot. Alulról kezdtük meg az aratást, s úgy mentünk felfelé. Amikor felébredtem, mondom, ej, nem jó álmot láttam. Valaki meghal: rokonunk vagy ismerős. És másnap jött is a hír. Egy kicsi fiatal legény, nekünk rokon is távulról, hogy a kőbánya megütte, s halálán van. S úgy volt ott, ahogy megálmodtam, ahogy a rozstot kezdtük aratni felfelé. Dobos Péter vót. Ha az álomban leszakad a háztető, vagy gerenda, vagy meszelnek, vagy a háztető leomlik, az mind halált vagy súlyos betegséget jelent” (17).

„Például én azt álmodtam három évvel ezelőtt, a fiam még élt, hogy a havasba vótam, s ott egy disznóól vót építve, s egy fiatal fa, de egy fiatal, gyönyörű szép fenyőfa egyszerre leszakadt, s a pajtára rea, s az letörött, eszszeomlott. Éreztem ebből, hogy a fiammal történik valami” (15)

„Az ember, ha egy olyan álmot lát, hogy na, az udvarba kivágtak egy fát, vagy kidőlött egy fa, akkor már biztos, hogy valaki meghal” (38).

„Most ne, a tegnapelőtt vagy azelőtt, itt fejjel, mondja egy ember, hogy ő olyan álmot látott, hogy világosság vót, valakik vótak, s őt meg es akarták verni, s akkor ő mind akarta kifúni a lámpát, hogy maradjanak setétbe, s nem tudta. S azt mondja a feleségem, hogy jó vót, hogy nem fűtta ki, me ha kifűtta vóna, a lámpa megaludt vóna, s maga es meghalna. Ezt az én feleségem mondta. De ezt más es így tudja” (32).

„A szomszéd emberünk, itt elől, olyan meghalóban volt. Székely István sógorom. Egyszer csak azt látom álmomba, hogy annyi sok ember áll a kapujuk előtt, nagy rongyokba, nem nadrágba!, és olyan csúnya rongyos tekerés a fejeken, páca a kezikbe, s így könyököltek a pácán. S én, ahogy mentem előre, kérdezem, hogy maguk itt mit várnak? S azt mondják, »Istvánt várjuk!« Jaj, mondom, Istenem, én gyorsan visszajöttem, s úgy álmomba mondom édesanyáméknak, hogy mennyi idegen ember ideelé, s várnak, Istvánt várják. Azt mondja édesanyám erre, hogy »Jaj, jaj, meghal István!« S

meg es halt. Ezt álmamban tárgyaltam édesanyámmal. S ejisze még egy hete sem volt, elvitték Vásárhelyre, megnézték, s azt mondták, vigyék gyorsan, amíg él, vigyék haza. Má halt meg” (36).

„Mi az évekből jósolunk. Mikor a 70-et elértük, akkor gondoljuk, hogy most má közeledik. Me 70 év után nagyon kevés má a biztos élet. Egyetlen sógorunk álmában meglátta, s a családjának es leközvetítette: ebbe az évbe két halottat az udvarból kivisznek. S úgy is lett. Meghalt ő, s rea a fia három hónap közbe. Nem árulta el, hogy mit álmodott, csak azt mondta: »Na Anna, jól jegyezd meg: újév napja van, s én olyan álmodtam, hogy ebbe az évbe kettő fog meghalni ebből az udvarból” (18).

„Itt egy legényt megszúrtak. Az anyja mondta: »Ma este ne menj sehová, me valami baj lesz, érzem én. Olyan álmodtam, de meg nem mondhatom. Megszúr valaki, s beléhalsz.« »Menjen el, édesanyám – azt mondta a legény –, kivágom a belit, aki közel jó hezzám.« Pedig nem volt verekedős, me vénlegény vólt má. Elment a táncba, s így a mozikások előtt megállott, ott verekedtek a többiek, s ő nézte. Eccer csak egy odalépett, szembeszúrt vele, s úgy ledőlt. Negyed egykor vitték a hírt az anyjának, hogy jöjjenek s vigyék el, met a mozikások előtt el van esve. Még a kés es ott volt még a mejibe. Akkor a koporsónál síratta az anyja, Annus néni, hogy «Úgy megmondtam, András, ne menj el! Szépen kértelek. Én megláttam álmomba, hogy meghalsz, ha elmensz.« Egy dagasztó tekenyőbe vitték haza”. (36).

„Mikor a vejem meghalt, hát akkor, azon az éjen, azt láttam álmomba, hogy van ott egy tellázi, olyan edénytartó, az öreg házban, s én oda bémentem, s ő olyan ittas volt, s a családjával úgy akart verekedni. Én odakerültem, s hát nagy kés a kezibe volt, s avval ölni akart. S én a nagykest a keziből valahogy kirúgtam, s a tellázi tetejire vettem fel. S onnat esett vissza, s én esment vettem, s rúgtam tovább. Ő kapott a kés után. S én a tellázi tetejire örökké vettem fel. Úgy az az álom az agyamba úgy megrögződött. S nem-e, azon az este felakasztotta magát! Most se felejttem, mennyit küzdöttem azon az éjen vele. Úgy rúgtam el örökké a nagykest. Ennek februárba öt éve lesz (1986-ban történt). Ez volt pénteken éjjel, álmomban, szombaton reggel felmentem nálok, ő buszos sofer vót, csak erőst szerette az italt. Ott az ágyon ült, akkor is ittas vót. S mondom, te Guszti, hogy nem szégyelled magad? »Maga velünk ne foglalkozjék« - ezt mondta. A fejit lesütte, többet nem szólt. S estefelé felakasztotta magát” (23).

Túlvilági jelek

A túlvilági jelek sokszor összefüggenek az álmok jelzéseivel, mégis különlegességük folytán külön megnyilvánulási formának tartom őket. Az élők és holtak titokzatos kapcsolata, az élet és halál sejtelmes összefüggéseinek, mélységeinek érzése, számontartása sejlik ki belőlük. Pontosabban az a hit, hogy az élők és holtak kölcsönösen számon tartják egymást, illetve, hogy ez utóbbiak folyton jelét kell adják annak, hogy nem feledkeztek el az élőkről.

„Túlvilági jelek? Hát nem tudom, lehet-e hinni? Dehát én hiszem. Sokszor sok minden megtörténik. Mikor az én uram meghalt, azelőtt körülbelül egy fél évvel, egy leánytestvérem, amelyik azelőtt má meg vót halva, s hát álmomba jö nálunk, s azt mondja: »Te meglátod, hogy az urad tégedet elhagy.« Ha el, akkor menjen, mondtam. »De nem úgy, azt mondta, úgy elhagy, többet nem jö vissza.« Na de hát kihez menyen? »Oda – azt mondja – ahol mű vagyunk. Édesapám es ott van, s édesanyám es, s az urad es odajö.« Nem es töt belé sok idő, s az uram meghótt. Ez történt velem” (7).

„A kicsi leánkám, az első, amelyik született nekem, az Albert Jánostól való, az első férjemtől, három hetes sem volt, olyan édes kicsi aranyhajú leánka volt, úgy szerette mindenki, jöttek a szomszédok örökké nézni... s egyszer csak éjjel nyög a leánka, s olyan nyüszüke lett. Jaj, mondom édesanyámnak, mi van evvel a leánkával, nézze meg, nem-e lesz valami baja. »Ó, ne ijedj meg, nem lesz, ilyen a kicsi gyermek!« Hoztam bé a szobába valamit, s há a virágok az ablakba ide döltek, oda döltek, eldöltek, visszadöltek, s egyenesen megálltak. Mondom édesanyámnak – ő az asztalnál dolgozott valamit –, jöjjön csak, ne a virágok mit csinálnak! S azt mondja: »Mit te?« Nézi, s még a szélső virágot, ilyen krizántén volt, violaszínü, az még úgy mozgott. S mondom, nézze meg, idedőlött, odadőlött az egész, s visszaállt. Erre azt mondja: »Meglátod, a leányod meg fog halni.« Még egy órája sem volt, a leánka egyet szusszant, s meghalt. Ezt láttam én a szemmemmel. Én nem gondoltam semmire, csak édesnyám jósolta meg. Jaj, én akkor elkezdtem síni, s hát eccer a kicsi leánkának valami sárga kicsi hojagocska az orrán lefutott. Hívtam, hogy ne, édesanyám, maga ilyent látott-e? S azt mondta: »Mirigyvel született fiam, s nyugodjál meg ezen.« A virágról, amit láttam, hogy mozgott, arról mondták, »Valaki itt járt, aki a gyermekeket várta. Halottjában van az a valaki, az az öreg, s az vitte el. Az adta a jelt nekünk, hogy a virág megmozdult. Utána jöttek az elhalt régi öregek.« Ezt így magyarázta nekem Kádár Józsefné. S azért adták a virággal a jelt nekünk, hogy vegyük észre magunkot, hogy még van túlvilág is. Én igaz, nem hittem, de így mondták” (36).

„Mi alamizsnát adunk, ugye, a temetés után. Így mondjuk a tornak. Én szoktam főzögetni a torba s lakodalomba. Itt volt nem messze egy öregasszony, s amikor egy alkalommal mentem a halottas házhoz, bémentem hézza, s azt mondja: »Ángyi, gondoskodjék a betegekről!« Minden betegnek elmondta a nevét, hogy gondoskodjak azokról a torba. Én mondtam, jó. Kértem az emberektől a kenyeret, s küldtük az ételt, azoknak, akiket mondott az öregasszony. De egy öregasszonyra nem gondoltam, mert messzebb volt a háza, hogy az es beteg. S mikor haza kerülök estefelé, azt mondja nekem: »Jaj, te Tera, te Tera, nem hoztál egy kicsi toros ételt, vagy nem küldtél. De én meg is láttam álmomban« - azt mondja. Kérdem, mit látott Róza néni? s azt mondja: »Jöttem ki, ott volt a kollektív iroda nem messze, s mindenkinek osztották a lepényt, de én eleget tolakodtam, de nem adtak!« Szóval nem kapott ő lepényt, azt álmodta. De engemet úgy bántott, hogy ő várta tőlem az ételt, s én nem gondoltam rea. Rá nemsokára hát ugyanannak az asszonynak a fiát megölték. S akkor elgondoltam, hogy Istenem, azzal a tányér levessel meg lehetett volna váltani. Mert az a leves, az alamizsna volt. Ki tudja, ki várta? – így mondjuk mi. Akkor hogyha ehetne, avval meg lehetett volna váltani. Valaki várta azt az alamizsnát, s nem kapott, s elment a legény. Ez a kiváltás az, hogy például alamizsnát adunk a megholtért s a régebbi megholtakért. Azt a halott várja, mi így mondjuk. Ilyen a mi hitünk. Ha tudtam volna, hogy úgy várja az öregasszony, s általa valaki halott, vittem volna levest, s lehet, hogy így a legényt meg tudtuk volna menteni. Tehát akinek járt volna az alamizsna, az nem kapta meg, emiatt akkor a túlvilágból valaki magához hívott evilágból valakit”(18).

„Anyósomék itt fent laktak a víz mellett. Az én uram teljesen egészséges volt. S eccer a híd alatt dörgettek nála, de erőst dörgettek. S kiment anyósom, s kiáltották: »György, te!« S mondta anyósom: »Nem itt lakik. A fiam, de nem itt lakik. Az út mellett lakik kint.« S avval úgy elcsendesedett a dörgetés. S akkor elment bé anyósom, s lefeküdt. S újra dörgettek, s újra kiment, s mondta, nem itt lakik. »Kik vattok?« -kérdezte. S nem látott senkit, pedig kiáltották a György nevet. Ez úgy éjjel két órakor volt. Ezekről mondják, hogy azok a régi meghalt lelkek várnak valakit. Visszajöttek oda a családhoz, s várnak valakit. Az anyósom a döngetést az uram halála előtt úgy két évvel hallotta. S az uram pedig, mikor a halálán volt, s mindenkitől elbúcsúzott, halkan még annyit mondott: Jaj, mennyien vannak itt... öregek!...«”(30).

„Én láttam egy álmot. Itt a szomszédunkban Terézéknek lett utoljára egy fiuk, Jóska. Egy éjszaka azt láttam álmomba, hogy hat-hét ember, magasak, olyan ruhába vótak, hogy bé vótak rongyba csavarva, s a fejükön is rongy, s

nagy pácákon reakönyökölve néztek bé a kapun Terézékhez. S én ott mentem elé, s kérdem, mit várnak emberek? S azt mondják: »Várunk itt egy gyermeket.« S mondom, hogy itt nem gyermek lakik, hanem emberek. S azt mondja az egyik: »Igen, igen, azt várjuk.« Bémentem Terézhez, s mondom neki, menj ki te, ne, valakik várnak. S Teri kiment, s visszajött, s aszongya, ő nem lát semmit. Én evvel jöttem ki, s hát csak ott várnak. S azt kérdezi tőlem a leghátussó: »Hogy nem jő ki a legény?« S mondom, hogy ott nincsen legény. Ott egy asszony van, egy ember s egy szopós kicsi gyermek. Erre nem szóltak semmit. Én eljöttem hátra. De ezt mind álmomba láttam. S hát eccer kopogtat Teréz: »Erzsi néni. Erzsi néni! Jöjenek – aszongya – me meghalt Jóska!« A szép piros gyermek. Elmentek aztán olyan asszonyhoz, aki a halottakkal tudott beszélgetni, Barabás Erzsébetnek hitták, s az azt mondta, heten vártak a gyermekedre. Hét öreg halott, s mind hezzátok tartozó. Én úgy tartom az öreg szülők után, hogy azért jönnek el a gyermekért, me nem adnak értük egy kicsi alamizsnát. Nem adnak azokért az öregekért, hogy egy istenfizessét kapjon. S akkor eljönnek. S ezt tartás most is: »Adjatok az öreg meghalt szülőkért, met valamit vagy valakit elvisznek!« Úgy is van, hogy egymás után elpusztul a tehene, lova, tinója; a johai elpusztulnak. A farkas elviszi a másikat. S arra reavágják: »Na látod-e, adtál volna az öreg szüleidért, s a kocsmát kerülted vóna el, akkor az állataid megmaradtak vóna.« Itt van egy szegény család, s a fiatal asszonykának a múltkor is vittem egy kötényre valót, aztán zsebkendőt. Adtam neki kenyeret, s akkor adtam húsvétra tojást. S az úgy megköszönte. Azt mondta, Isten fizesse, Erzsi néni. S ez mindennél többet ér nekem. Nem mondjuk, hogy miért adjuk, csak meggondoljuk, hogy azt az öreg szüleinkért adjuk”(36).

Az állatok jelzései

„A bagoly, mikor nyerít. Például a nővéremnek a férje beteg vót, s éjszaka ott vótam mellette, s hallottam, hogy a bagoly rikkantott egyet, s azt mondta a sógorom, Isten nyugtassa, hogy »Na halljátok-e? Mikor még kettőt rikkant, nekem mennem kell.« S másodszor es csúful elrikkantotta magát, s másnap délben meghalt”(38).

„Gondolkoztam, de nem tudom, hogy van az, de volt úgy, hogy a halál-bagoly itt csüngedezik, így mondjuk. Ilyenkor ideges leszek, hogy valaki meghal”(18).

„Van egy nővérem, amelyik a férjét nem szerette. Így az szeretetlenül halt meg. Ezt így nevezzük. Amikor a bagoly elcsáfogta magát a háztetőn,

szaladt ki a nővérem, hogy »Jaj, vajon az én házam tetejin van-e, hogy eccer szabadulnék meg az uramtól?« Várta vagy az urának vagy magának a halálát. Az egyiknek. Hogy szabaduljanak meg egymástól. Mert az ura félrejár, ő nem szerette, húsz évvel idősebb vót a férje. Hitt a bagolyba, s örökké várta” (15).

„Hát ott van Hidas Jóska esete. Ott szembe a nővéremékkal. Ott éjszaka a ház tetejire ment a bagoly, s ott csúnyán de csúnyán megverte a szárnyát, s elsikolytotta magát. S akkor kiment az ember, s elverte. Ezt a felesége mesélte. S akkor hátrarepült a csűr tetejire, s ott újból a szárnyát csapdosta, de csúful de csúful sikolytozott. Másnap Jóska elment Karcfalvára a vásárra, s ott megölték”(3).

„Van a halálmadár. A bagoly. Ha megjelenik a csűrön vagy a ház tetejin, s kezd ott sírni, az es hojza a halált. Az a halál madara: a bagoly. Azt es elkergezzük: »Menj el innen, ne jövendölj nekünk!« Ijedtséget okoz, met valahogy úgy megirtózik az ember a hangjától, mikor olyan furcsán csinál. Met nem a rendes hangján jelez, a kutya sem, hanem olyan síró hangon”(29).

„Legjobban a kutya sír s vánköl. A halál előtt egy héttel má megkezd. A kutya úgy érez! Például vót itt egy ember, s a kutyája úgy szerette, hogy végig kísérte, mikor temették, s még a templomba es bément. A kutya sírassa, vannyog, banköl. Olyan keservesen. Akkor már mondják, valaki meghal. Nemcsak arra a házra, hanem arra a szomszédásra es megérzi”(12).

„Ahol kutya van, megjelzi, ha valaki meghal. Az nagyon megérzi. Sír. Azelőtt má kezd sírni. Má három nappal azelőtt. Olyan nyugtalan, mintha valamit keresne. A bagoly, az es megjelzi. De még hogy megérzi! Az éjjeli bagoly, mikor szól, ha nem abban a házban es, de abba a körzetbe halál lesz. Biztos. Ezt má sokszor tapasztaltuk. Sokszor! Egy komám szilikózisos vót. S a bagoly ott szólott egy hétig minden áldott este. Ahogy szürküldött, kezdte. A család gondolta, hogy halál lesz, de hogy olyan hirtelen, azt senki. A kórházba vót a harmadik emeleten. A felesége mellette. S hát a feleségit elküldi, hogy beszéljen a doktorral. Az még el se ért az irodáig, hol az orvos vót, s az ember kidobta magát az emeletről, s abba a helybe meghalt. Úgy-hogy addig szólott ott a bagoly, mondta édesanyám: »Meglássátok, itt a tízesen halál lesz!« S az lett. Mégpedig hirtelen. Mikor lépett ki az ablakon, azt mondta a többieknek: »Na, Istennek hagyom magikot!« – s ezért öngyilkosságnak vették”(1).

„Például az én fiam, mikor meghalt, azt mondják a szomszédok, azon az éjjel úgy böggött a kutya, úgy bankölt, hogy erőst. S amikor csinálta a me-rényletet... met ugye felakasztotta magát, akkor a kutya annyira sírt. De ugye senki se vót itthon”(15).

„Amikor a kutya elbőgi magát, vagy bankol az udvaron, akkor vagy a szomszédnál, vagy a háznál halál lesz. Amikor a kutya elbőgi magát, nem es tőrjük, akkor kimenyen valaki, s megszidja, vagy megveri a kutyát, hogy hallgasson. Met tudjuk, hogy az veszélyt jelent. Ha elhallgat a kutya, avval a veszély nem hárul el, de méges rosszul esik nekünk, mert tudjuk, hogy nem jót jelez. Például eccer, még a vén házban laktunk, a kutya bankolt, s szök-dösött fel az ablakra, de nem bírt magával. Felébredtünk, s hát akkora tűz van a közelbe, hogy a töt (tüt) is meg lehetett vóna kapni. Úgyhogy a kutya megérzi a halált s minden egyéb bajt”(29).

„Amikor édesanyámnak a veséi felmondták a szolgálatot, akkor nem tudtuk elképzelni, hogy mindig egy bagoly ott tanyázott a csürbe, örökké még állt ki oda, s ott siránkozott. Mondta Ignác, »Meglátod, ez a mocskos bagoly megint valamit reánk hoz. Mindig csak itt kuvikkol.« Akkor vót itt a szomszédnak egy nagy kutyája, az úgy bankolt egész éjjel. Engemet úgy sér-tett, hogy vége vót az életemnek. Mondtam es, te Jóska, add el azt a kutyát, a franc egye meg, úgy bankol örökké. S azt mondja: »Ő nem tudja, de va-lakit a szomszédból esment kiviszen.« Met így bankolt, mikor Bara Áronné meghalt akkor es, s mikor az ura meghalt, akkor es. Ez volt egy héttel aze-lőtt. S hát édesanyám azt mondja: »Olyan gyengének érzem magamot a mai naptól. S estefelé, úgy minden szó nélkül elhunyt. Így azt tartsuk, hogy egy bagoly s egy kutya jövendölte meg az édesanyám halálát.

Most nemrég halt meg Bara Jánosné, egy 90 éves öregasszony. Idehozott egy mellénybundát tátához, hogy javítsa meg. S azt mondja, »meglássátok, Ignác, megjavítod a bundát, de én nem fogom elhasználni. A bagoly minden este a házam tetejin kuvikol.« Az öregasszony elment, s mondom Ignácnak, te, javítsd meg szegénynek, míg él, horgya. Másnap felvittem a bundát, hogy vegye fel, s hát az ágyban van. S kérdem, Anna néni, mi van magával? S azt mondja: »Nézd meg, itt kuvikol a bagoly, s én most meghalok.« Nagyhitű volt! »Nézd meg te, meg kell haljak!« S mondom, ó, ne hitesse el magát. Ez nem lehet igaz. Estefelé mondják, hogy Bara Jánosné meghalt. Eh, mondom, azt a bagoly mindenit, ha még eccer idejő, kövel verem el innet. Mind ki-hordta a népet az utcából. Vagy tizenegyen éltünk itt, s most alig vagyunk három család. Mind elhordta! (36).

Különleges előjelek

„Ezek a jelek nem jelzik, hogy valaki mennyi időn belül fog meghalni, hanem olyan jeladásnak tartjuk, hogy várják a beteget a halottak”(15).

„Olyant hallottam, hogy leszakadt a gerenda, s mikor annak két hete volt, az asszony meghalt. De akkor nem gondoltak ilyesmire. Azután aztán mondták, hogy lássátok-e, a jel milyen. Az Úristen megjelezte, hogy baj lesz”(7).

„Én meg szoktam érezni, amikor valaki meghal a rokonságból vagy a szomszédságból. Abból érzem meg, hogy én nem tudom, valahogy önkénytelenül, mindig halottas ének, a van az eszembe. Éjszaka felébredek, s halottas ének van az eszembe. Akkor má tudom, hogy vaj egy nap, esetleg egy hét múlva, de halott lesz a rokonságba vagy közeli szomszédságba, biztos, hogy halott lesz. Amikor itt hátul, a sógornőmnek a fiát megütte az áram Bányán (ti. Balánbányán), fiatalember vót, akkor odalenn vótam a leányoméknál, s az az ének vót mindig az eszembe, hogy... na most nem jut eszembe, s azt tapasztaltam, ha az az ének nem a házba bent, csak az udvarba jut eszembe, szóval kint, akkor távolabbi rokon hal meg. De ha mindig a házba van az eszembe, s úgy jő még, hogy dudoljam is, akkor közeli rokon hal meg. Ez biztos. Ezt má én annyit tapasztaltam. Mindig az jut eszembe: »Ó, keserves jajszó, minnyájan meghalunk,/ Ifjak és öregek, számadásra állunk./ Óh, fájdalom, szörnyű aggodalom,/ Halál ellen nincs, nincsen oltalom.« Ez a szakasz mindig, de mindig az eszembe van. Én eleget gondoltam világi énekekre, s mindenre, de mikor mentem ki az udvarra, az a keserves jajszó mindig az eszembe vót. S menyek ott Szenttamáson a falu között, s egy motorbiciklis utolér, s aszongya »jaj, ángyi, hallotta-e, hogy Tibi meghalt?« Mondom, melyik Tibi? »Hát Albert Tibi!« Hát, mondom, én megéreztem. Met mindig a halottas ének... nem tudtam az eszemből kivetni. Éjjel... éjjel, ha felébredek, halottas ének az eszemben. Hát hogy létezik, mikor este fekdüdtem le, nem énekeltem, s éjszaka felébredek eszemben a halottas énekkel! Na ez nekem örökké megjelenti a halált. Ezt én má mióta tapasztaltam?! Van úgy, hogy muszáj énekeljem”(1).

„Azután eszembe jutott, hogy a tanár úr elment, hogy még mit akartam mondani. Arról a Zitáról van szó, akinek ma vótunk a harmincnapos miséjén. Tudtam, hogy valaki a szomszédságból meghal akkor es, met azelőtt egy héttel mind halottas ének járt az eszembe akkor es. Ez a Zita úgy járkált le s fel az úton inekciózni, hogy... s uram, annak a hétnek a végén meg is halt. S én má azelőtt tudtam, hogy meghal valaki innen a szomszédból, met a halottas ének az eszembe volt”(1).

„Ezelőtt még azt is mondták, hogy na, a lámpaüveg elpattant, valaki meghal. Vagy éjszaka olyan furcsa ropogásokat hallottak a házba, abból is arra következtettek. S volt, amikor be is valósult”(38).

„Ha leesik egy kép a falról, az is azt jelenti. Például volt itt olyan eset, hogy olyan álmot látott az ember, hogy ő ma nem menyen munkába, mer meghal. Az ágyba maradt. Leesett a szentkép a falról, s halálra ütte. Pedig a szentképet aznap senki nem mozdította meg”(29).

„Mikor gyermek vótam, édesanyámnak vót egy legelső lejánkája. Az meghalt. Mindig azt hallottam, hogy úgy halt meg, hogy a kaszát megfogták – fel vót a műhely szélkoszorújára téve –, s úgy a ház elejibe lependítették. S azon az éjjel meghalt a lejánka. Az vót a halálnak a jele. Azt valami szellem csinálta: a lejánka haldoklott, s csak azt hallották, hogy a kasza akkorát pendült a ház előtt. Nem leasett, hanem onnat elvitték, s oda levágták. Valaki?! Valami?! S akkor kiszaladtak, s hát a kasza. S minnyá halt meg a lejánka. Ez úgy '907–908-ba történt. Ezt édesanyám örökké elmondta. Me neki hat gyermeke halt meg, s mindig valami jeleket hallott. Ezek azt is jelentik, hogy lehet várnak valamit. Körletünkbe vannak – me így mondják –, körletünkbe vannak a lelkek”(15).

„Édesanyámtól azt tanultam, hogy amikor ess, s a nap süt, hirtelen halál lesz. Valaki hirtelen hal meg. Megjelzi ezt az idő. S így az életben tapasztaltam, hogy napsütés volt, s esett vagy kezdett esni, s a nap kisütött, s örökké mondtam, hirtelen halál lesz. Má többször tapasztaltam”(1).

„Például, amikor édesanyám meghalt, azon az éccaka én nem voltam fenn náluk. Az uram éjjel munkába volt. S hát mintha egy hordót megindítottak volna, úgy recsegett a gerenda. Ez a halála alatt volt. Úgy este kilenckor. Ő ott halt meg, ahol én születtem, de a zajt itt hallottam. Reggel jött, úgy öt órakor a nővérem, s asszongya: »Gyere, me édesanyám az este meghalt.« S mondom, hogy ne, az este mit hallottam. S azt mondta: »Ő jelentkezett. Jelentette, hogy távozik tőlünk”(15).

A halottak „hívják”, „várják” a haldoklót

Lényegében az előbbi megnyilvánulási formákhoz is sorolhattam volna az alábbi előjeleket. Döntésemben az volt az irányadó, hogy több adatközlő is jelezte, hogy ezek többnyire az elmúlás előestéjén jelentkeznek. A típuscímet, kissé alakítva, az adatközlőktől kölcsönöztem. Újabb meggyőző bizonyítéka annak a felfogásnak, hogy a haldokló ismerős, rokoni környezetbe készül, ahol elébe mennek és várják, mint a „vendéget”.

„Például csattan a kályha, ropog az asztal, azt mondják, hogy a halottak jönnek, várják a beteget”(15).

„A fiam súlyos tüdőgyulladásban volt. Én adtam neki a teákat s mindent, de ő csak a halállal küzdött. Csak örökké a halottakat – ugye édesanyám es meg vólt halva – szólígtatta: »Várjon mámá! Met menyek én es! Várjon nó!« Mind a halottakkal beszélt egész héten. A haldokló látja a halottakat. Mikor azokat lássa, s azokval kezd beszélgetni, akkor közel a halál. Egy jele a halálnak. A halottak megjelennek az ő ágya előtt. Nyitva vót a szeme, nem aludt, hogy azt mondhattuk vóna, álmodott. S ilyent má többet láttam. Volt olyan, hogy a hitvestársát lássa, vagy a gyermekeit. Nem alszik, s mégis lássa a halottakat, s beszél vélek. A halott hívja, s a beteg monja: »Hát még nem menyek!« S ez azt jelenti, hogy még megélhet. De ezt csak ő hallja, s csak ő lássa a halottakat. A válaszokból lehet következtetni, hogy mit lát s mit hall s kivel beszél. Ha azt mondja: »Hát még nem menyek«, akkor még megél, de ha azt mondja: »Menyek«, azt jelenti, hívják, s meghal. S ez így igaz. Láttam sokat ilyent. S még úgy kapkod utána es, hogy még ne menjen. A kezit es kinyújtja, mintha akarná megfogni a halottját, aki őt hívja”(29).

„Amikor édesanyám múlt ki, akkor es ott voltam. Én es Tera vagyok, s volt egy testvére, ő es Tera. S azt mondja eccer nekünk, hogy »Tera!« S mondom, tessék édesanyám! »Nem te, Tera, bánosi (egy utcarész) Tera itt van-e?« Akkor ment el a testvére épp, s ő úgy tudta, hogy ott van, haldoklott, s tudta. Azt akarta, hogy mondja meg neki, met meg volt halva a testvérinek, Terának az ura, hogy ne, az ura ott ül a házba. Mi nem láttuk, de ő látta, hogy ott ül. Látja is, s beszélget is a halottakkal. Terának, a testvérinek az urát, Szabó Jóskát ott látta”(18).

„Az én uram, mikor halálán vót, s mindenkitől elbúcsúzott, halkan még annyit mondott: »Jaj, mennyien vannak... öregek«”(30).

„A haldokló mind hívja a halottakat. Mind például anyósom es. Mikor halt meg, az édesanyját, az édesapját, minden rokonát, mindegyiket hívta, szólította: »Gyertek, na! Ne hol vannak! Édesapám! Édesanyám!« Mind a falról szólította: »Ne, mind itt vannak, mind itt vannak!« -mondta. Ez így igaz. Fazakas Daniné es, Szabó Árpádekkal szemben, most, amikor halt meg (1991-ben; néhány hónappal korábban, és az előző években adatközlőm volt), na az es, mikor haldoklott, mind mondta, hogy: »Ne, édesanyám! Édesapám!«, s a testvéreit, mindeniket szólította: »Ne, mind itt vannak... ne, mennyien vannak a házba!« Ezeket az utossó óráiban lássa. Ez azt jelenti, hogy mikor a halottakat lássa, má ő is szinte ott van közöttük. Ő lássa, ő már érzi a halálát”(38).

„Például, az én boldogult uram, amikor halálán volt, halála előtt egy héttel a belső szobából kifut a konyhába, a kicsi ágyra felül, s a lábát is, mint egy kicsi gyerek felhúzza. S kérdem, mét jöttél ki? S azt mondja, hogy: »Egy

sánta fekete macska ki akarta szíjni a véretem!» Menj el, Áron – mondom. Én a nyáron bent aludtam, s ott még a légy sem tudott bójöni, met szitát raktunk az ablakra is. Itt semmi sincs. De ő nem mert bójöni. Mondom a fi-amnak, s ő is bójött, s a fiókot kihúztuk s minden, hogy gyözödjék meg, hogy itt nincs semmi. S azt mondta, hogy a fekete sánta macskát ő ébren látta. Szóval, nem aludt, úgy látta ébren. Utána egy héttel halt meg. Ez neki egyféle látomása volt. Általában macskák jelennek meg a betegnél, s az ördög. Aztán megjelenik az apa, anya, testvér, s azokat a beteg lássa, de mi nem. Én se láttam a macskát, de ő látta. Általában a haldoklónak eljőnek a halottak, s beszélgetnek es vele. Nem is álmukban, hanem olyan beteg agy-gyal, magokon kívül vannak, s beszélgetnek. Hangosan mondja: »Édesapám, édesanyám! Itt van édesapám!» Ezt úgy értelmezzük, hogy ott van a halott előtte, s lássa, hogy jöttek érte”(15).

„Sok olyan haldoklónál voltam, amelyik beszélgetett a halottakkal. Beszélgetett. Azt mondta, hogy itt van, s megmondta, hogy ki. Itt vótam a szomszédba, Bács Ágostonnitt. Ágoston súlyos beteg vót, s eccer kezdett kacagni. S hát úgy kacag. S azt mondja Erzsi, a felesége, mit kacagsz Ágoston? »Hát nem látod – aszondja –, mind itt vannak, nézd meg, mind hazajöttek! Hazajött édesapám es, hazajött édesanyám es, itt van a fesső sógorom es! Mind itt vannak körülöttem!» »Menj el, Ágoston, te mit beszélsz?! Hát a szemed nyitva van! Hát itt senki nincs ebbe a házba!» – mondta neki Erzsi. »Te ne beszélj me itt vannak mind. Nézd meg, mind itt vannak körülöttem!» Nós, erről má tisztába vótunk, hogy ő má a halottakkal foglalkozik, s velek beszélget. Nyitva van a szeme, nem álmába lássa, s akkor es azt mondta... S helybe kellett hagyni. Me mondta: »Na, nézd meg, még a kicsi leányka es, a testvérem, meghalt rég, még az es itt van!» Így mutogatta a kezivel: »Hát ne, mind itt állnak körülöttem, Erzsi. Nem látod?» Na így, ilyent sok helyen láttam, s hallottam, hogy a halni készülők beszélgetnek a halottakkal. Hiába, hogy ébren van, erősíti, hogy ott vannak. Nem tudom, mit mondjak erről?! Én azt mondom, hogy neki a gondolata csak ott jár, a betegségin, s hogy ebbe beléhal. S akkor ő, ameddig az eszin van, mindig, mindig, azon jár az esze, hogy hogy volt azokkal, akik hézza tartoztak, s milyen lesz velik a találkozás. Én csak azt mondom, hogy ezen tusa-kodnak, ez jár az eszikbe. Hogy az elhunytak lelkivel találkoznak. Ők ezen vannak csak”(1).

Kun Ernő írja, hogy a „paraszti halálkép számos megfigyelést tapasztalot, hiedelmet, mágikus eljárást ismer arról, hogyan lehet előre kifürkészni,

vagy elhárítani a halált, illetve milyen jelekre kell figyelni, amelyek figyelmeztetnek közeledésére.”⁴²

Erre a megállapításra válaszol részben a fent közölt és a megnyilvánulási forma szerint rendszerezett, olykor néhány szóval is értelmezett gyűjtés.

Viszont megválaszolásra vár még jónéhány nyitott kérdés, amelyeket itt fogalmazok meg és keresem rájuk az adatközlők válaszait, mivel azokat is az elválasztó rítusokhoz tartom besorolhatóknak, akár csak az eddig bemutatott előjeleket. Tulajdonképpen a halál előjeleit óhajtom mélyebben, összetettebben értelmeztetni az adatközlőkkel:

– Ha netán az álom a halált előidéző ok, el lehet-e hárítani az okozatot, és hogyan? (Azt már láttuk, hogy mit tesznek a bagoly/halálmadárral, kutyával.);

– Kinek adatik meg a halált jelentő álomlátás képessége?;

– Az álomlátó közli-e álomlátását, hogyan és kivel?;

– Milyen lelki hatást vált ki a közlés a közvetlenül érintettben, a hozzátartozóban, vagy éppen az álmot-látóban?;

– Ki érti az álmokat, és a többi jeleket?;

– A jeleket mennyire értelmezik egyértelműen, mennyire eltérően?;

– Milyen álmoképeknek, jeleknek van elsődlegességük („garanciájuk”) a halál bekövetkeztét illetően?;

– Az álom, a jel észlelésétől számítva mennyi időre következik/het be a halál?

A válaszok egyike-másikára már az eddigiekből is kaphatunk olykor utalást. A teljesebb válaszadást a továbbiakban is az adatközlőkre bízunk.

Megjegyzem, hogy a vallomások nem követik a fenti kérdéssor szigorú sorrendjét; a kutató kérdéseit pedig mellőzöm, mert a válasz legtöbbször közvetlenül is tartalmazza azokat .

„Ha régi halottat lát az ember, hogy avval beszélget... az jelzi a halált. Met olyan álmokat lehet látni, hogy az ember nem is hinné, hogy ez így lesz. Nálunk volt egy olyan asszony, hogy álmában olyanokat látott, hogy aztán álmodta-e, nem tudom, de amit álmodott, s amit megmondott, igaz volt. Másokkal es álmodott. Igen. Sokszor még meg is figyelmeztetett. Volt egy másik öreg néni, odaki lakott, a rendesen mondta: »Te, mondd meg a szomszédasszonyodnak, ügyeljenek, mert nagy veszedelem vár reik.« Menjen el Jula néni, vajon mi? S azt mondja: »Hát nem tudom, de olyan álmod láttam velik, hogy veszedelemben lesznek!« Nem tött belé, körülbelül olyan három négy hét, s két tehenjeket ütötte meg az Isten ítéletje. Olyan volt, hogy az álomlátásból sokat mondott, s mind igazat. Ha valakit olyant látott, hogy

közelvaló szomszédja, megmondta: »Mondjátok meg ezeknek, hogy ügyeljenek«”(7).

„Mindenki álmodhat mindenkiről: szomszédról, rokonról, annyi, ha a falu másik felibe lakik is, csak ismerje”(15).

„Szülő es, testvér es, még a nem hozzátartozó es megálmodhatja. Az időt nem tudják meghatározni, lehet holnap es, s akármikor. Az én uramra es megmondták, itt alol laknak, egy szomszédasszony, most az es beteg: »Te – azt mondja –, uradot olyan cifrán, s olyan szépen felötözve láttam, tiszta fehér gyócsingesen« –, s hát majdnem, majdnem meghalt! Kellett futni a papért, hogy gyóntassa meg, met hát vége az életinek. Ugye, ilyen álmok vannak”(7).

„Rokon, de nem rokon is megálmodhatja, s akkor eljő, s megmondja, hogy felöletek ilyen álmot láttam, te, vigyázatok. Tarcsatok hézza, met ne, milyen álmot láttam, nehogy beteljesüljön. S azt is meghagyja, hogy ha beteljesedik, mondd vissza, hogy igazam vót-e vagy nem”(36).

„Általában, mikor így eszeülünk, elmondjuk, ki mit álmodott, s mind úgy vélekedünk, hogy ez azt jelenti, hogy az azt jelenti, hogy nem jelent jót; betegséget, halált jelent, lemaradást, veszedelmet. Úgy egyformán értelmezzük. Van olyan, aki többet tud egy álmról, van aki kevesebbet. Van olyan es, aki eléveszi az álmofejtő könyvet, s abból kikeresi. Most nemigen van olyan, aki mindent meg tud fejteni fejből”(15).

„Az öregasszonyok régen ezeket mind meg tudták fejteni. A mostaniak nem tudnak annyit”(36).

„Amikor olyan álmot látunk, hogy meszelnek a házban, hogy a gerenda letörik, az biztos, hogy halál. Hamarosan! Ezekből mind arra következteünk. Met ez má több helyen megtörtént. Én, ha olyan álmot látok, hogy meghal valaki, vagy meszelünk, azt má tudom, hogy ott halál lesz. Ezeket mindenki tudja, s a fiatalok nem hiszik. Amíg meg nem történik, nem hiszik. Nekik több a dolguk, nem es törődnek egyébvel, s nem hiszik”(29).

„Az álm azért sokszor bételik. Úgy pillanatnyilag nem es veszi az ember észre, hogy há ebből vajon mi es jó ki. S vannak olyan álmok, hogy úgy elfelejti az ember, de amikor a csapás éri, eszibe jut”(23).

„Én nem álmodtam, hanem egy szomszéd azt látta álmában, hogy a hídon, itt nálunk jött keresztül, s a házunknak a cserepei mind hullnak le. S egy másik szomszéd azt álmodta, hogy az istálló tetejire egy nagy lobogó ki vót tűzve, s rengeteg ember fekete ruhában az udvaron. S nemsokára az én fiam meghalt. Ezeket azután mondták meg nekem. De általában megmondjuk a rossz álmokat. Figyelmeztetjük egymást, de nem örökké készülünk fel”(15).

„Én, amikor Albert Mártonnéval azt az álmot láttam, amit meséltem a tanár úrnak, nem mondtam meg nekik. Valahogy úgy... félttem megmondani. Nekem volt egy nagynénim, s ő megálmodott sok mindent. S mentek hozzá kérdéssel, hogy ezt s ezt álmodtam, s mit tegyünk? S ő rendesen azt mondta? »Fiam, hívjál esze estére öt asszonyt s imádkozzatok! De ne adjatok sok alamizsnát! Két pohár italt s kenyeret. S többet semmit!« Így például egy gyermek meggyógyult. Megváltották az alamizsnával s az imádsággal. Me arra es valaki várhatott”(30).

„Itt volt egy szomszéd. Róla álmodtam rosszat. Nem mondtam meg, met nagyon súlyos vót a férfi, s az asszon mindig sírt. Neki nem mertem megmondani, de így megmondtam a szomszédoknak, hogy mit láttam. Tehát van úgy, hogy megmondjuk, s van úgy, hogy elhallgassuk. Mikor, hogy...”(15).

„Én így elmondtam többnek: Vigyázzatok, te, met nem jó álmot láttam nálatok s rólatok. De imádkozzatok! Amikor nem jó álmot látunk, akkor azt szoktuk mondani, hogy: »Imádkozzunk álomfejtő Szent Jóhhoz, hogy fejtse jóra minden rossz és gonosz álomlátásainkat.« S aztán egy Miatyánkot s egy Üdvözlégyet elmondunk álomfejtő Szent Jóhhoz, hogy múltjék el tőlünk a veszély. De azért direkt nem megyek el ahhoz a házhoz, amelyikről álmodok, me nem akarok jósló lenni, sem senkit megijeszteni, csak ha látom őket, akkor mondom meg”(29).

„A régi öregektől úgy hallottuk, hogy amikor rossz álmot lát valaki, akkor, amikor kinyissa a szemit, ne mondja el senkinek napja feljöte előtt, veszen keresztet, és az álomfejtő Szent Jóhhoz imádkozzék, hogy fejtse jóra az álmot”(15).

„Aki ilyen álmot lát, úgy gyötri magát... Nem jó! Csak állandóan az fog az esziben, hogy »Jaj Istenem, vajon mi jö reánk?! Vajon, milyen veszély jö reánk?!« Csak ebbe gondolkozik, s ezen öli meg magát, s törődik (ti. gyötrődik) úgy hogy... s még azután csak eljő, amit a Jóisten reánk mér. A családba elmondom az álmot. A többiek es el, ha rosszat álmodnak, s úgy mondom én es rea, hogy a Jóisten öröjzön meg minden különös bajtól! Álomfejtő Szent Jóh egy szent a szentek között. S az az álmok megfejtője. Úgy bízunk a Jóistenbe, hogy ő meg tudja fordítani az álmot. Bár nem az ő erejiből! Hanem a Jóisten kegyelmiből”(29).

„Úgy tartották, hogy az álomlátástól három napra vagy három hétre békövetkezik a halál. Örökké úgy reszkettem, mikor valami olyant láttam, hogy Istenem, csak valahogy telnék el az az idő, az a nap. Hogy nehogy valami megtörténjen”(36).

Az előjelek összefoglalása

1. A halál előjelrendszerének egyféle elkészítése után a kutatónak mérlegelnie kell az elmúlás elővetítésében szerepet játszó jelenségek, jelek, formák részarányát, természetesen a gyűjtött adatok függvényében és a gyűjtési területre vonatkozóan. A tipologizálás nyilván magán viseli a kutató egyéni szemléletét.

Számbeli megoszlásuk szerint a következő csökkenő sorrend állítható fel: I. Az álmok jelzései: 30; II. Aki megéri vagy akinek megjósolják a halálát 11; III. Különleges előjelek: 9; IV. Az állatok jelzései: 8; V. A halottak „hívják”, „várják” a haldoklókat: 7; VI. Túlvilági jelek: 5.

Összesen 70 halált jelző előjel, közel 40 adatközlőtől. Meggyőződésem, hogy azért csak 70, mert közben a gyűjtéssel, a kutatással megálltam. Akárcsak a lakodalom világát, teljes mélységében az elmúláshoz fűződő hiedelem- és szokásvilágot sem lehet maradéktalanul még egyetlen faluban sem feltárni. Erről a továbbiak még inkább meggyőznek.

2. Pusztá ránézésre is egyértelmű a kép: az elmúlás uralkodó előjele az álom. Kunt Ernő, aki a magyar parasztság szellemi hagyományait, összmagyarságában vizsgálja, hasonló következtetésre jut, bár nem számokban gondolkodik: „A halált közvetlenül megelőző jelek közül igen gazdag a halált jelentő álmok csoportja.”(43)

Hogy a halálhoz való viszony befolyásolásában, alakításában miért az álmok játsszák a döntő szerepet, ennek értelmezése meghaladja a folklórtudomány illetékességét.

3. Milyen elemekből, tárgyakból, tárgyegyüttesekből, élethelyzetekből, jelenségekből állnak össze azok az álmokképek, amelyek közvetve vagy közvetlenül kimondottan a halálra vagy a halálra *is* utalhatnak? Bízom abban, hogy az alább közölt, nem teljes *leltár* tovább gazdagítja majd a magyar (esetleg nemcsak magyar) álom-szimbólumrendszert, vagy igazolja a meg-lévőt⁴⁴: elhunyt pálcás öregek gyülekezete valaki háza előtt, s néznek be az udvarra, s az őket kérdezőnek mondják, kit várnak; nagy vízen átmenni; nyakra tekeredő kígyó, mely a bal mellbimbót szívja; piros vér folyik a testből; álomban meglőnek; meszelés, takarítás, szemetes lakás; szántás; gabonát vetni; pityókát ásni, ültetni; az aratást lefogyatni; lámpát kifujni; medvét látni; kaszást látni; kaszálás; ültetés; verekedés; fehérbe öltözni; fehér kri-zantém; fehér gyapjú fonása; fehér dolgot látni; fehér lepedőben látni valakit; ölési szándék késsel; kiterített kender az udvaron; kenderszárítás; fonás; méhraj látása; légyraj; tüzet látni; temető (gyász) gyülekezetet látni valakinek az udvarán; szemes gabonát töltögetni, szegfűcsokrot adni valakinek;

enni adni valakinek; házgerenda letörése; ha az udvaron kivágnak egy fát; élőfa kitörése; katonaságot látni; vízbe esni; valamilyen tetőről, magaslatról lezuhanni; háztető beomlása; nemi erőszakot elkövetni ... és az eltitkolt, „el nem mondható” álmok.

Közel ötven álmképalkotó elem, eszköz, jelenség tehát, melyek közül jelentős az analógiás célzatúak száma. Elemzésükre még a halál és temetkezés hiedelemvilága című fejezetben is visszatérek.

4. A halál előjeleinek csíkszentdomokosi vizsgálatával nem látványosan, de talán sikerült teljesebbé tenni folklórkutatásunk halálképvizsgálatának eredményeit. Véleményemet egyrészt Jung Károly szavaira alapozom, aki szerint „Voltaképpen tehát egyetlen felhasznált munka sem törekedett e kérdés feldolgozásában a teljességre, aminthogy nincs is tudomásunk olyan alapos kérdőívről vagy irodalmi műről sem, mely kizárólag a haláljósítás és a halál előjelei kutatását és feldolgozását tűzte volna ki célul maga elé”⁴⁵; másrészt pedig Kunt Ernő munkájára, aki e kérdéskörnek, mint említettem, összmagyar vonatkozásban hatlapnyi értelmezést szentel, kevés szokás-, illetve hiedelemszöveggel, eseménytörténettel. Hiszem tehát, hogy az általam gyűjtött hiedelemiszövegek, amelyek legtöbbször nemcsak tényközlések, hanem sorshelyzetek, értelmezések is, teljesebbé teszik a magyar parasztság halálképéről alkotott felfogásunkat. Jelzik jó néhány jelenségről azt is, hogy amiről mai ismereteink szerint, eddig azt hittük: a magyarság által lakott terület csupán egyikén-másikán ismert, most távoli pontokon is felbukkan, ugyanakkor jelzi a formai változatosság ellenére is, művelődésünk és szellemi világszemléletünk viszonylag egységes képét.

5. Noha a halál előjelei az elmúlással és temetkezéssel kapcsolatos szokás- és hiedelemanyag igen kis részét képezik, a bemutatott anyag is megerősíti azt az általánosan ismert szemléletet, hogy a folklór leghagyományosabb, legkonzervatívabb rétegével van dogunk. Nagy Ödön – K. Kovács Lászlóra hivatkozva – mondja, hogy a halál előjelei a földkerekség minden népénél megtalálhatók.⁴⁶

6. A halál előjelei szerves részét képezik a halál és a temetés egész hiedelemvilágának: a halál gondolatára való ráhangoló képességük, céljuk által az elválasztó rítusok „ideológiai” jelenségeinek tekinthetők.

7. Miért volt és van szükség ma is szellemi műveltségünknek eme ősrégi rétegére?

Ha figyelembe vesszük, hogy a paraszti élet- és szemléletmód többnyire a gyakorlati hasznosság útján halad, akkor a kérdésfeltevésre a válasz Kunt Ernő szavaival fogalmazható meg: „Ha jól meggondoljuk az álmra és egyéb előjelekre vonatkozó hiedelmek, jóllehet irracionális tartalmúak, a

hamis tudat forgalomkörébe tartoznak, mégis hasznosak a közösség számára, hiszen folyamatosan előkészítik az eseményre annak tagjait. Így igyekeznek megvédeni a közösséget a váratlanul bekövetkező elementáris veszteség bénító sokkjától.⁴⁷

„A halált nem lehet megszokni”⁴⁸ – idéztem már Nagy Ödön lelkeszi megállapítását. Tehát hiába az állandó egyházi, papi és imádságos vigasz. Szükség van a rejtett erők, látomások, jelek, jóslatok nyújtotta biztonságra is; más szóval arra, amit már a bevezetőben is megfogalmaztam: az ismeretlen jövő bekövetkezte idejének, módjának, milyenségének tudására. Szükség van – és ezzel visszautalok a paraszti élet gyakorlatiasságának tapasztalt lényegére –, mert míg a halál adott esetben például az orvosnak, vagy más hivatalos személyeknek csak egyszerű statisztikai adatot jelent, addig a parasztembernek saját közösségében életforma váltást hoz, de addig is, míg ez bekövetkezik, mondhatni, a lét és nemlét határán áll: még jelen van abban, amit leélt és amit ismer, de már tudni akarja a folytatást is, amiképp mindig tudni akarja és tudja a szántás, vetés, betakarítás, születés, lakodalom, megemlékezés idejét és módját is.

Szerintem ezzel a következetesen gyakorlatias életvitellel értelmezhető legjobban az a gazdag lelki, szellemi háttér is, amely a halált megelőzi illetve végigkíséri.

A haldokló és a haldoklás

A két fogalom mellérendelése különállóságukat és összefonódásukat akarja érzékeltetni. A kutatók többsége vagy az egyik vagy a másik jelenségre helyezi a hangsúlyt, holott az elválasztás időszakában egymásnak függvényei. A közösség, egyelőre a szűkebb közösség – és ez egyben az elválasztó rítusok egyik sajátossága is – egyformán figyeli mind a haldoklót, mind a haldoklást, illetve annak minőségi lefolyását. A cselekvéseket, a rítusokat e két jelenség egyidejűsége, összehangolódása szerint kezdeményezik, majd végzik; ezt befolyásolja a haldokló személyisége, valamint a haldoklás milyensége.

A. van Gennep modellje szerint vizsgálódva a haldoklás kibontakozása társadalmilag visszahat az egyénre, vagyis a haldoklóra. Az egyén a haldoklás minősége szerint kerül a közösségi érdeklődés valamelyik terébe: filmtechnikai szakszóval fogalmazva: távoli, közép vagy előtérbe. E térsávokban való mozgás nem egysíkú, és nem egyirányú. A válságos pillanatok által az előtérbe hozott haldokló, ha állapota jobbra, vagy jóra fordul, visszakerül a

közép vagy távolabbi térbe. A közösség azonban már számon tartja, és a betegség egy újabb válságos hulláma a közösséget még gyorsabban cselekvésre készíti.

Úgy vélem, hogy az egyén ebben az átmenetben is ugyanazt a társadalmi státust éli meg és éli át, mint a lakodalom folyamán a menyasszony és a vőlegény:⁴⁹ megkülönböztetett személlyé válik és az marad a beépítő rítusok teljes kimerítéséig.

A megkülönböztetés már a megnevezésben is jelentkezik: *haldokló*. Csíkszentdomokoson a menyasszonyt az elvásztás rítusaitól kezdődően a bekontyolásig – nagyon fontos beavató rítus – *hazai leányasszonynak* nevezik, és a fogalom helyi értelmezéséből egyértelműen kiderül, hogy jelentése a „már nem / még nem állapotot fõdi. Már nem leány, de még nem asszony”! Ugyanígy a haldokló egyén már nem egészen élõ, de még nem halott.

A vőlegény szó is elvásztó állapotot jelent.

Ha a menyasszonyt és a vőlegényt a lakodalom fõszereplõinek tartjuk, akkor ezzel párhuzamos értelmezésben a haldokló / a halott is fõszereplõ: az elmúlás, a temetés fõszereplõje: õ áll az események, a rítusok középpontjában.

A szerepek ellentmondásosságában is szembetûnõ a hasonlóság: a menyasszony-vőlegény ugyan fõszereplõk, de viselkedésükre a passzivitás jellemzõ: öltöztetik, fésülik, mintegy õrzik õket; a menyasszonyt bekontyolják, rituális szövege alig van, szószólói búcsúztatják. Inkább szemlélõje saját fõszereplõi voltak. A menyasszony és a vőlegény kívánságát teljesítik és kötelesek is teljesíteni mindazok, akik körülöttük vannak. A haldoklóval és késõbb a halottal végzett cselekvések annyira egybeesnek a fentiekkel, hogy fõlõsleges megismételni. Csak a fõszereplõ sajátossága változik.

A menyasszony/vőlegény rituális öltözete egyedi, mivel az esemény is az: jel és jelkép, a megkülönböztetõ, új állapotra jellemzõ. A halotti ruha is az! (Errõl részletesebben késõbb.)

A menyasszony térben való elmozdulásai sohasem önállóak, mindenhol vezetik: a szülõi ház küszöbéhez, a kapun ki, az utcán végig, az oltárhoz, onnan a legény házának küszöbéig, majd az asztalfõhöz, onnan a kontyolászobába, és végül, a házasemberek, a násznépe közé, mellyel le is zárul a beavatás fõ vonulata. A többi szereplõ, beleértve a násznépet is, többé-kevésbé koncentrikus körökben helyezkedik el a menyasszony-vőlegény körül.

A haldokló és a halott hasonló helyzete – a fõ szokásmozzanatokat követve – csak annyiban különbözik, hogy a menyasszonyt saját lábán, karonfogva vezetik, a haldoklót már csak részben, a halottat pedig karon viszik. A

haldoklónak, halottnak éppen úgy kijár a megkülönböztetett lakástér – rendszerint a tiszta szoba –, mint a menyasszonynak.

Mind a menyasszonyt, mind a halottat az elvásztás, eltávolítás és az új állapotba való beavatás pályáján egy ideig majdnem ugyanazokon a helyeken siratják meg; a megtett úton mind a nászmenetet, mind a gyászmenetet, más hangulatban, de egyforma közösségi tisztelettel és érdeklődéssel kísérik, illetve nézik végig.

Mindezek természetesen csak a két átmenettípus hosszas, közvetlen és a részjelenségekre is figyelő vizsgálódás és elemzés alapján fogalmazhatók meg.

A továbbiakban a haldokló viselkedését, a körülötte és vele végzett rítusokat vizsgálom meg, vagyis végeredményben azt, hogy *hogyan hal meg a parasztember Csíkszentdomokoson?*

A jelenségek összegezése helyett továbbra is az adatközlők vallomásait, olykor értelmezését vonultatom fel. Módszeremmel tiltakozni is próbálok a csak lineáris, kronologikus, klisé-szerűre egyszerűsített szokásleírások ellen. „Minden halál más” – mondja egyik adatközlőm. Ha ezt nem vesszük figyelembe, akkor nem érzékelhetjük és nem is határozhatjuk meg a hagyományok fő erővonalait, és a „rövidzárlatokat”, a hagyománysértéseket sem; azon kívül nem tudunk különbséget tenni az egyedi és az általános között.

Hogyan nevezik Csíkszentdomokoson a haldoklást? Milyen ez az állapot? Hogy néz ki? Hogyan viselkedik ilyenkor az ember, és hogyan azok, akik körülötte vannak?

„Haldoklás! Ez az ember utossó órája. Eljött az utossó órája. Így mondjuk” (7).

„Haldoklik, úgy. Még nincs meghalva, de má ott áll, hogy se a víz nem megy le a torkán, se szinte nem es tud szuszogni: csak még a szív mozog, dolgozik, s erre mondjuk, haldoklik” (32).

„Szenvedő óra – úgy nevezzük” (17).

„Vonaglik. Me vannak olyanok, hogy küzködnek. Itt Bara Áron bácsi úgy halt meg, hogy így a haja felállt, jött a haja közt a gyöngyös verejték. A szeme le volt csukódva. S mű így imádkoztunk mellette. S eccer csak felül, s azt mondja: »Minél többet imátkoztatok, met én nem imádkoztam életembe!« Kinyitott szemmel megnézett, hanyatt vette magát, s vége lett.

De azelőtt sokat küzködött : ott hívta anyját, apját – mind meg voltak halva –, az öccseit, akik háborúba vesztek, s onnat kiabálta őket haza. Na erre mondjuk, hogy vonaglik” (36).

„Mefogant a szava” (29).

„A haldokló beteg utoljára kötözködik. Mind kéri, hogy idevigyék, odavigyék, ehhez a gyermekihez, ahhoz a gyermekihez, ahhoz az unokájához. A legtöbb haldokló ide- vagy odavágyik. Vagy az egyik szobából a másikba. Kívánja, hogy hordozzák. Mondja, hogy abba a szobába még eccer se aludt. Ugye, ez annak a jele, hogy az ember érzi a halálát” (30).

„Ilyenkor hánykolódik, mond a haldokló. Nem lehet érteni, hogy mit. Nem a hozzátartozókhoz beszél, hanem akiket lát: ő a halottakkal beszél” (18).

Kik vannak ilyenkor a haldokló mellett? Miért? Mit kell csinálnak? Hogyan illik viselkedni? Hogyan nem? Mit nem szabad a haldokló mellett csinálni?

„Mikor má haldoklik, a szomszédok esszegyülnek. Már-már tudják, hogy vége van neki. Imádkoznak mellette, hogy az Isten adjon neki boldog kimúlást. S ott vannak, amíg meghal.” (33)

„Akik imádkoznak. Azokat hívják, akiről tudják, hogy mégis inkább imádkoznak. Szomszédok. S tudja mégis, hogy mit kell mondani egy haldokló mellett, mit kell végezni. Me hát a szomszédok az elsők: azok mennek bé, azok állnak köréje ... s ha elmondnak vajegy Miatyánkot vajegy Üdvözlöt, az neki *(ti. a haldoklónak)* jó. A családból ott van a szülő, gyermek, testvér. A rokonság ott lehet, csak nem sírhat.” (7).

„A hozzátartozók, a szomszédok s a komaság. Sokan nem, mert a haldoklónak kéne a levegő még, s ha odaáll mindenki, hogy lássák, akkor veszik el a levegőt. Azért mennek oda, hogy imádkozzanak, vagy valaki felolvas valamit. Aztán csendben van mindenki, várja az utolsó percet, amíg vége.” (36).

„Nem szabad sírni a haldokló mellett. Azért, mert az a haldokló azt hiszi, hogy ő már hal meg. Amikor múlik ki, s a hozzátartozója sír, azt es kiküldjük a házból...” (29)

„A rokonság s a jószomszédok vannak ott. Nem es kell hívni ezeket, mert az ember érdeklődik, s tudja, s hívás nélkül es menyünk. Aztán megkérdezzük, vajon nem vagyunk-e a terhire, s ő maga felel, hogy nem. Kéri, hogy legyünk ott vele. Kurkóné mind mondta, hogy : »Gyere még, gyere még!«. Komolyan illik viselkedni. Csak biztató szavakat mondunk. Vigasztaló szavakat. Ha lássuk, hogy abba a pillanatba kimúlik, akkor is vigasztaló szavakat kell használnunk. Például Jánosné ángyom mellett. Kérdezte: »Most, Tera, mi lesz velem?« S mondtam neki, ne búsuljon ángyi semmit, met a Jóisten nem hagy el senkit. Lássa-e, mindenki mellé rendel valakit, aki gondját viselje? Maga még meggyógyul, s megjavul! Akkor aztán úgy egyet sóhajtott, s nem kérdezte többet. Met mégis az ember rosszat nem mondhat,

még ha lássa es, hogy rögtön múlik ki. Akkor csak azt kell mondani, hogy megjavul. Az életet kell biztassuk.” (17).

„Az imával. Avval lehet segíteni a haldoklón. Vagy ha ő valamit kíván: az ember eldörzsöli a testit egy kicsit, s úgy vigasztalja, hogy ne búsulj, me megélsz. Nem szabad azt mondani, hogy látom, te má halsz meg. » Ne búsulj, met te még meggyógyulsz!« – ezt. S még együtt menyünk ide vagy oda. Nem kell búsulni, ne búsulj! Ilyen biztató, vigasztaló szavakat kell mondani. Olyant se szabad kérdezni, hogy: »Jaj, megüsmersz-e?« Vagy ehhez hasonlót. Nem illik hézza, met abból ő má azt izéli, hogy lássák, hogy ő hal meg. Még ha lássa az ember, hogy na, hal meg, még akkor es a biztató reményt kell adni neki: hogy meggyógyulsz, kérjük a Jóistent, hogy gyógyulj meg. Evvel má vigasztalja az ember, ugye? „ (29).

„Szeretetet kell mondani s mutatni neki. Például én az uramról tudok beszélni: mindig bójöttem s kérdeztem, hogy vagy?, hogy érzed magad? Mit adjak? Vízet kérsz-e vagy szirupot, vagy gyógyszert vagy ételt? Mit ennél meg? Jobban vagy-e, rosszabbul vagy-e? Megsimogattam, még meg es csókoltam a homlokát. Szeretetet kell nyújtani a haldoklónak (*elsírja magát*). Én magamból kiindulva így csináltam. Szeretetből kell a haldoklót rendezni. A kórházba adnak az embernek egy injekciót, hagyják ott, s ott csak szenved magába. Se ide nem fordítsák, se oda, se aki egy csepp vizet a szájába erejzen, me kiszárad, me a haldoklás avval jár.” (15).

„Nem szabad olyannak odamenni, aki valamikor a szerelme vót. Ne menjen oda! Hogy ne idézze fel a múltat a haldoklóban. Például én magamról mondom: egy legény öt évig udvarolt nekem. S akkor elbetegedett (*ti. egyszer*), s én úgy tartózkodtam, nem es mentem oda, pedig hogy férjhez mentem, meg es komásodtunk. Hogy nehogy valami különlegeset csináljon ő, ott a felesége előtt. Tartózkodtam. S ahogy meghalt, azután megmondta nekem álmomban – ez olyan igaz, ahogy én most itt ülök –, azt mondta... – mikor eltemették, akkor álmodtam. Közel van az én uram sírjához! Hát álmomban a temetőben vagyok... a sír felnyílt, az övé, felült a koporsóban – s azt mondta nekem, hogy: »Te akkor mét mentél férjhez?« S mondtam én úgy álmomban neki: Hallgass te, hát itt van az én uram es, s meghallja! »Nem bánom, akárki hallja! Te akkor mét mentél férjhez?« Háromszor ezt így elmondta, s akkor úgy visszafeküdt, s visszaborult a sír. Na én tartózkodtam, hogy ne menjek oda, mikor betegágyán feküdt, s megjelent ő nekem. Met az úton, útfélen mutatta, hogy ragaszkodik hezzám. Szeretett azután es. Eccer mondta nekem – nem álmomba –, má öt gyermekem vót, »Ha tíz gyermeked vóna se állnék fére mellőled«” (29).

Kik szoktak a haldokló mellett imádkozni és miért? És ezt a haldokló hogyan fogadja? Ő imádkozik-e ilyenkor? Mit imádkoznak?

„Az asszonyok imádkoznak. Csak az asszonyok! Mindegy, hogy a haldokló ember-e, vagy asszony, jobban *(ti. inkább)* a fehérnépek szoktak felsorakozni melléje. Csak olyant imádkoznak, ami a könyvekbe megvan. Így örököltük a szüleinktől, hogy imádkozni kell. A katolikus vallásunk azt követeli, hogy imádkozni kell a haldoklóért. Úgy tarcsuk, a haldokló ettől megkönnyebbül. A Jóisten meghallgassa, és a haldoklónak a bűneit megbocsássa. A haláltusán csak imádsággal könnyíthetnek. Egyebet nem tudnak tenni érte. Az ilyenért többször is imádkoznak. Naponta, míg meghal. Rendszerint este hét órától arrafelé, éjfélig. Inkább akkor kezdenek imádkozni, amikor a haldokló má nem beszélget, vagy nehezen van” (32).

„Az utolsó perceiben a szomszédok imádkoznak mellette, s ha tudja, ő is mondja velek. Aztán elaluszik.” (28).

„A rózsafüzér társulat vezetőjinek s nekünk kötelességünk, hogy elmenjünk a haldoklóhoz, s imádkozjunk. Megkérdezzük, hogy elfogadod-e, hogy egy kicsit imádkozjunk érted? S belé van nyugodva. Sőt, ha van arra tehetősége, ő is felül, s imádkozik. Megkérdezzük, hogy nehogy nehezebbre essék, s azt gondolja, hogy meg kell haljon. Nem, az ima sokszor segít” (30).

„Vannak rózsafüzér társulati asszonyok, csoportok. Annak a fejét *(ti. vezetőjét)* híjják, s az mozgósítsa a többit, s az aztán imádkoztat” (36)

„Szokás a haldoklónál imádkozni. Van nekem egy imakönyvem, amelyik haldoklók mellé való, s azt, amikor ide a szomszédba hívnak, hogy utolsó fertáján van, azt viszem, s azt végezzük el, s azalatt úgy szépen kimúlik. Például itt, ahol a CEC van, futnak onnat, hogy menjek, s imádkozzak a néni mellett. Vittem a könyvemet, s ahogy megkezdtem, mikor, mit mondjak... úgy félig elolvastam, hát szépen a szemit lehunyta. Az kell... azt várja a haldokló, hogy imádkozzanak mellette. Az szükséges. Az Úrjézus segíti a kimúlásban. Könnyebben meghal. Olyan szépen elaluszik. Vótam úgy négy-öt helyt is ebbe az évbe, csak itt a szomszédba, ilyen esetbe. Úgy fejezem bé az imát, hogy »Kérjük az Úrjézust, hogy hojza el a boldog órát, bocsássa meg bűneit, s vigye mennybe a lelkét« - mikor má lássuk, hogy vége.” (7)

„Ültem végig soknál, amelyik még élt. Soknál tapasztaltam. Elévettem az örökimádás könyvet, abba van a Tizenkilencedik óra, a haldoklók órája, a Tizennyolcadik a boldog halálra elékészület, s mikor azt elvégzem, akikért azt elvégzem, úgy halt es meg. Kimúlt. Olyan helyen es végeztem, hogy végig a beteg mondta velem. Még halkítottak a mellette levők, hogy: »Csak csendesen Róza néni, nehogy rosszul essék a haldoklónak!«, s a haldokló

intette: »Csak nyugodtan, Róza néni, végezzük együtt.« Aztán eljöttem, s nem volt egy negyed órája, há jönnek, hogy kimúlt.” (29).

„Ha mellette (*ti. a haldokló mellett*) imádkoznak, ő is mondja; ha nem foganik meg a szava, akkor kéri, hogy: »Imádkozzatok!« Ő kéri. Ő azalatt úgy múlik ki. Valahogy az imádság segíti a haldoklót: a gonoszok körülveszik, nem tudom, s fél tőlük... Ilyenkor megkerítsük.” (38).

„Vannak olyanok, hogy azt mondják, jaj, ne mellette imádkozunk, hanem férőbb, hogy nehogy rosszul essék, hogy azért imádkozunk, hogy ő meghal. De a másik (*ti. haldokló*) kérve kéri, hogy jöjjenek csak, s itt imádkozzanak, met ő úgy is érzi, hogy hal meg” (29).

„A legtöbb akkor má nem tud imádkozni. Itt a szomszédban volt egy nagyon imádkozó asszony. A rózsafüzért es örökké végezte. S mikor odakerült, engem kért, hogy a tizedet végezzem el helyette, me nem tud má imádkozni. S akkor én helyette végeztem, addig, amíg meghalt. Mikor az enyém a tizedet végeztem, az övét es besoroztam Az az asszony olyan ügyes vót: jó vót dolgozni, jó vót imádkozni. De szépen es halt meg”(12).

„Amelyik má odakerült, hogy nem tud rendesen beszélni, má imádkozni se tud. Édesanyámat is megkérdeztem, mikor úgy volt, tud-e imádkozni, vagy a rózsafüzért adjam oda egy fiatal asszonynak? S azt mondta: »Adjad fiam, met én má nem tudom végezni. Örökké más jó a szájamra, nem az, amit kéne mondjak.« Lehet, hogy nem is jár ott az ész, hogy imádkozzon az ember.” (36).

„Imádkozik, ha öntudatos még. Azért, hogy a Jóisten vagy segítse meg, hogy gyógyuljon meg, vagy vegye el, hogy ne szenvedjen. Vagy gyógyítsa meg, vagy rövidítse meg a szenvedéseit, s vegye el” (17).

„A Miatyánkot s az Üdvözlégyet így mondjuk: »Miatyánk Úristen, ki vagy a mennyekben, szenteltesd meg áldott szenneve, jöjjön el a szent országa, legyen meg szent akaratja, miképpen mennyben, azonképpen itt a földön is. Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma, és bocsásd meg a haldoklónak a bűneit, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek, s ne vígy münköt a kísértésbe, de szabadíts meg a gonosztól, ámen; Üdvözlégy Mária, malasztal (*kegyelemmel*) teljes! Az Úr van veled, áldott vagy te az asszonyok között, és áldott a te méhednek gyümölcse, Jézus, ki jöjjön segítségére ennek a haldoklónak (ki jöjjön segítségére ennek a súlyos betegnek), s adjon neki boldog kimúlást. « S avval aztán ki es múlik” (7).

„A haldokló kívánja, hogy imádkozzanak mellette. S kell es imádkozni! Mert a hitünk szerint a lélek szenved A lélek élve marad: vagy az Úrjézus elejibe menyen, vagy a pokolba. S hogy ne a pokolba menjen, hanem az Úrjézushoz jusson! Azért kell imádkozni. A test szenved látszólag, de ha

meghal, má nem szenved. De szenved a lélek. Álmunkban s, ugye, mikor a test pihen, a lelkünk nyugtalan. Ezért hisszük, hogy a lélek él, s imádkozni kell érte. A lélek ugyanúgy szenved, amikor a testből kiszakadt es, ha úgy élt abba a testbe, hogy neki kell szenvedni. Az ember lelkiért kell imádkozni. A szentmisét is a lélekért mondassák, nem a testért. Ugye a Szentírás es azt mondja: amikor a földi sátrunk összeomlik, akkor a mennybe kapunk lakást” (29).

Más cselekedettel nem szoktak könnyíteni a haláltusán?

„Nem. Csak evvel. Az imádsággal. Mi csak evvel segítünk rajta” (7).

„Aki hosszas ideig beteg, könyörögtetnek érte a templomban. Mise végivel. Ha má csakugyan rendkívül hosszas beteg, hogy unalommé es válik, az ilyenér könyörögtetnek. De amíg észnél van, nem foglalkoznak evvel.” (28).

„A hosszú ideig haldokló hozzátartozója elmenyen a paphoz, s megkéri, hogy imádkozzék egy mise alatt – megmondja a beteg nevit –, hogy sokáig ne szenvedjen. Met az olyan má csak vonaglik, nehéz a fájdalma. Itt Erzsi nénit is imádkoztatták. S tudunk es sok esetet, hogy nemsokára kimúlt. A Jóisten meghallgatta” (30).

„Én ahogy tudom, a haldoklón nem lehet segíteni. Egyáltalán. Annak menni kell. Azért imádkoznak mellette, hogy minél hamarabb a szenvedéseinek legyen vége. Evvel lehet könnyíteni! Hogy mondjuk: »Imádkozjunk, hogy ne szenvedjen tovább«. Van úgy, hogy maga a haldokló kéri, s akkor esszegyülnek, s esténként imádkoznak, vagy délutánonként. S akkor, mikor béáll a halál, mondják, lássátok-e, milyen jó, hogy imádkoztunk!” (36).

„Az imádság mellett csak simogatással lehet enyhíteni a haldoklón. Met a gyermeknek s a betegnek szeretet kell. A betegnek, ha szeretetből kezelik, annak még a halál es könnyebb. De ha az ételt csak úgy bédötik a szájába, akkor szenved” (15).

„Mentem olyan helyre, hogy ott volt a plébános úr is. S amikor ő elvégezte, akkor mondta, na, immá most magok imádkozzanak tovább. Elvégeztem a Tizenkilencedik órát, s szépen kimúlt. Azt lehet látni, hogy olyan jólesik neki, a haldoklónak, az az ima; hogy ő akkor boldogan múlik ki a világból. Ez látszik az arcán is. Azelőtt olyan izgatott, olyan furcsa, olyan kötözködő, olyan minden, s aztán akkor megnyugszik” (29).

„Amikor sokáig van az ágyba, má se nem él, se nem hal, az aászonyok esszegyülnek, s imát végeznek, s van olyan eset, hogy a haldokló az ima alatt meghal. A büneiért imádkoznak, hogy Isten könnyítse meg a fájdalmát... Szabadítsa a gonosz betegségtől. Mondjuk: »Ha az Isten úgy rendelte, hogy meg kell haljon, akkor vegye el, ne szenvedjen.« Van olyan

haldokló, hogy megköszöni ezt. Vetik a keresztet, s ő is mozdítsa a kezit keresztvetésre, s avval az imával kimúlik. Sok ilyen van, nagyon sok. Például az én nagyanyám is így múlt ki. Sokáig ágybafekvő volt, s így esszegyültek a szomszédok, s imádkoztak, s ő is igen, lehetett látni a száján. S mikor vettük a keresztet, ő is mozdította a kezit, csak félig, s így leejtette, s avval az imával kimúlt. Ilyen sok van” (15).

„Imádkozni kell, met a Sátán a legjobban akkor dolgozik. Alig várja, hogy a lelket elkapja. Met ő avval gazdagabb, ha egy lelket elragad, ő azt viszi, s örvend neki. Ezért örül az öngyilkosoknak, met egy lelket elfoghat. S mi az imával s a megkerítéssel azt csináljuk, hogy ennek a haldoklónak jöjjön az Úrjézus elejibe, s Ő vigye, s Ő segítse, s a Szűzanya. Met azért imádkozunk, örökké a Szűzanyához es, hogy jöjjön a segítségünkre halálunk óráján. És legyen nekünk támaszunk, és kérje az Úrjézust, hogy vegye lelkünköt az Ő kezibe. Az Ő kezibe ajánljuk a lelkünket. Azét is imádkozunk, hogy könnyebbüljön a szenvedése. Mikor má a nyújtópadon van, akkor csak a lelkiért imádkozunk. Elvégezzük a Fájdalmas olvasót, s a Keresztútját, s van az Örökimádásban egy óra, amelyik direkt a tisztítóüzben szenvedő lelkekért van. Az imádságokba belétoldjuk, hogy » Aki könnyörüljön az Ő lelkin; Bocsássa meg bűneit; Aki vigye lelkit a magos Mennyországba; Aki legyen irgalmas neki.« Ezeket toldjuk belé a Miatyánkba s Üdvözlégybe. Az imádsággal könnyül a haldokló szenvedése. Ezt tapasztaltam.” (12).

„Az imádsággal, hogy ugye, mellette imádkoznak az asszonyok, hogy ott mellette esszegyülnek, s ott vannak, attól annyira megkönnyebbül, hogy kimúlik. Szépen.” (38).

Mikor szokás papot hívni a haldoklóhoz? Mi szerint ítélik meg az erre alkalmas időt? Ki kéri, ki kezdeményezi: a haldokló vagy a család?

„Mikor utossó óráiban van, lássuk, hogy haldoklik, akkor gyorsan hívják. Gyóntassa meg, s az utossó kenetet feladja, s akkor mehet *(ti. a haldokló)*. Hamarébb meghal. Met a pap, ugye, más imádságot végez” (38).

„Amikor látszik, hogy ő má olyan súlyos beteg, akkor má hívják. Aztán vannak olyan betegek, azt nagyon kéri az esperes úr, hogy amikor viszik a kórházba, legelsőnek a papot híják el, hogy gyónjon s áldozzon meg, met vagy tud visszajöni, vagy nem. De itt van az én férjem: amióta beteg, minden hónap első pénteken jó a pap, meggyónik s megáldozik” (12).

„Ha sokáig beteg, minden hónap első pénteken kötelező a mi vallásunkban, hogy a pap odajöjjön a beteghez.” (15).

„Amikor má lehet látni, hogy úgy le van gyengülve, hogy minnyá nem sok van hátra: esetleg egy fél nap, vaj egy nap, 2-3 óra, de má közeledik a halál. Akkor a pap meggyóntassa, s feladja az utolsó kenetet, s aztán akkor várják a halált. Azt a hozzátartozók hívják. A haldoklónak erre má nincs gondja. Van azonban olyan, melyik azt mondja: »Szeretnék meggyónni!« S akkor gyorsan a család szalad, szólnak a papnak” (32).

„Van eset, hogy a haldokló is kéri. Kívánja, hogy na »Hozzátok a papot!« S máskor a család, hogy ne, eljött az idő, hogy például, itt van húsvét, s meg kéne gyónjál. Ha fenn vónál, s egészséges vónál, akkor is meggyónnál. S akkor, »Na, hát híjjátok el!«” (12).

„A rokonságból egy ügyes ember, az híjja. Őt kéri meg a család. A beteget előbb meg kell győzni, ha nem olyan, hogy templomba járó. Hogy ne, nem azért, hogy meg kell halni, hanem a betegség könnyebbülésére. Például az én uramnak megmondtam, meg kéne gyónjál, te Áron. S azt mondta: »Még ráér.« Még nem hal meg. S mondtam, nem azért te Áron, de az Istennel ki kell békülöni. S nem akart arra hajolni, met hát ő még nem olyan beteg. Nem baj, de nem tudsz menni a lábodon, mondtam. S meg kell gyónjál. Látod-e én napiasan (*ti. naponta*), ha tehetem megáldozok ... s keresem azt, hogy bünt ne kövessék el. Ha csak lehet. Te es ezeken az utakon kellene járjál. Met eccer csak meg kell halni... S akkor eccer azt mondta, hogy nem bánja. S én elmentem, s a papnak jelentettem, s hazajöttem, s mondom, te jó a papbácsi. »S miért?« S mondom, me valakitől meghallotta, hogy beteg vagy, s tudod jól, el szokott jöni, hogy meglátogasson. S há má jö es bé a kapun. S én kimentem, szoltam a szomszédoknak, bėjöttek, s kint letérdeltünk, s mikor megáldoztatta, bémentünk, s a pappal együtt imádkoztunk” (15).

„A haldokló is kérheti a papot. »Én rosszul érzem magamot, s híjjátok a papot.« S jó es szívesen. A baj akkor van, hogyha nem híjják, s a beteg meghal, s nem gyóntassák meg előbb. Azért a pap megszólítsa a családot. Avval védekeznek hogy hát nem gondolták, hogy meghal. De a pap szót teszen, met szentség nélkül múltott ki a világból.” (7).

„Ha lássák, hogy súlyos, a papot hívják. S ha pedig több időt beteg, s fekszik, akkor minden hónap első péntekin szoktak jární a faluba (*ti. a papok*). A beteg bé van jelentve, a család várja, a pap odamenyen, s meggyóntassa. A szomszédok is bėjárnak, s mondják, hogy a papot ide kell hívni, me nem jól lássák” (28).

„Van olyan, hogy későn híjják, s nem tudja meggyóntatni. Feladja az utolsó kenetet, s imádságot végez mellette. Aztán ő meghagyja, kik ott vannak, a szomszédokból ugye mennek bé erre, na azoknak meghagyja, hogy végezzék el ezt s ezt az imát helyette (*ti. a haldokló helyett a penitenciát*). A

papot a hozzátartozók híjják vagy egy szomszéd. Itt, alol, éppen úgy jártunk egy asszonnyal, hogy rosszul lett erőst. S jaj Istenem, jaj Istenem, hal meg. S mondom hamar!, ne egyébért jajgassatok, gyorsan menjete papért, me ebbehelybe vége! Elfuttak, s jött es a pap gyorsan, biciklivel. Meggyóntatta, s jobban lett. Még él. Igaz, hogy az ágyban van. Mindennap lemenyek eccer, lássam, mit csinál, s máskor enni viszek, met egyedül van. Az ura meghalt. Szegénynek, a fiáék ott laknak, de azt mondja, hát eccer egy tányér levest nem hoznak” (7).

„Mikor a haldokló még tud beszélni, s magánál van. Van még gondolkodási tehetsége. Hogy meg tudja mondani, amit életibe esetleg rosszul csinált, vagy káromkodott, vagy elvett mástól. Na akkor hívják a papot. S akkor kell hívni!” (36).

„Amíg még tud beszélni. Van eset rea, hogy a haldokló maga akarja. Ő maga kívánja a papot. Asszongya: » Úgy érzem, le vagyok gyengülve, hívjátok el a papot, hogy végezzem el a kötelességemet.« Lelkileg nekünk ez kötelességünk. Keresztényeknek. A saját lelkiről, hogy lerakja bűneit, ha érzi, hogy bűnös. Hogy az Istennel kibéküljön. Met ugye azt mondjuk, hogy teljes szívemből szánom és bánom minden bűnömet” (17).

„Amikor az ember elbetegedik, s lássuk, hogy csak beteg, csak beteg, akkor má bármikor el lehet hívni, s el kell hívni, met nem tudjuk, mikor következik bé a halál. S a beteget el kell látni a betegek szentségivel, s imádkozni kell mellette. Az arra való, hogy attól meg es gyógyulhat a beteg. Testi-lelki gyógyítás. Utossó kenetnek mondjuk mü, de most úgy mondják, hogy a betegek szentsége” (29).

„Mondom édesanyámnak, haragszik-e hogy papot híttam? »Jaj nem fi-am, érzem, hogy könnyebben vagyok. Hála Istennek, hogy ezt még el tudtam végezni« – ezt mondta. Pedig templombajáró és imádkozó asszony volt. De mégis kívánta. Jó nyelvén volt *(ti. tudott beszélni)*, elvégezte rendesen a gyónást. Nem kellett a pap segítsen. Rea másfél napra meg es halt” (30).

„Az én uramnak az öccse, egy éve halt meg *(1991-ben)*, az azt mondta: »Híjhatok papot – aszmás volt –, met egy nap csak meghalok, s nem szeretném, ha gyónás nélkül halnék meg!« Met különbséget tesznek a papok: aki meggyónt, annak a testit béviszik a templomba. S aki nem, azt egyenesen viszik a temetőbe, s utána van a mise érte. Kicsi részvéttel” (30).

Hogyan készítik fel a haldoklót a gyónásra? Hogyan veszik rá, ha esetleg rég nem gyónt?

„Szóval, a beteget előbb meg kell kérdezni. Me van olyan, hogy nem gyónik éveken keresztül. S azt először meg kell győzni. Met az ugye nem

állja a helyit, hogy a papot csak úgy odahíjják. Met olyan es vót. Kell kezdeni szépen, hogy ez nem azt jelenti, hogy meghalsz, hogy várjuk a halálot. Meglátod, hogy könnyebben leszel” (30).

„Amikor öcsém jött, hogy menjünk, met édesapám rosszul van, az első az volt, hogy megkérdeztem tőle: Édesapám, meggyónik-e? »Nem bánom fiam. Híjjad a papot!« – egyből ezt válaszolta. Jöttem a templomhoz, a kapu nem volt kinyitva, én addig vártam, míg jött a pap, s megígérte, hogy jön. Akkor má édesapám belé volt nyugodva. Azután elvittük Szeredába a kórházba, s nem is lett volna több idő meggyónni. Még örvendtünk, s ő is örvendett, hogy meggyónt. Megnyugodott” (18).

„Én saját magamot mondom, met az én emberem, boldoguljon, nem volt olyan misérejáró. Zenével foglalkozott, azután biza ő nem járt erősen a templomba. S akkor lebetegedett '47-be. Én nem mertem azt mondani neki, hogy gyónják meg, pedig láttam, hogy erősen beteg; szerencsére a káplánt az úton megláttam, s mondom neki, tisztelendő úr, jöjjön el nálunk egy kicsit beszélgetni: az én emberem olyan beteg, legyen szíves, beszélgesse el egy kicsit velem. Én nem merem mondani neki, hogy meg kellene gyónni. Rég nem gyónt. El is jött. Bé a beteghez. Olyan jól elbeszélgettek, hogy mikor ment el, azt mondta: »Na, reggel jövök gyóntatni.« S hát nem jött hamar *(ti. korán, a reggeli órákban)*. Eccer azt mondja, boldoguljon, az én emberem: »Hallod-e! Azt mondta a tisztelendő úr, jö gyóntatni, s nem jö. Kellene szóljatok neki, jöjjön!« Nahát így van. Akkor má izgatta, hogy meg kellene gyónni. Én, ugye, azt mondtam, tisztelendő úr, maga jöjjön el, s tudja mit kell csinálni. Én reabízta. Másnap reggel má nem gyözte várni a papot. S ha én mondtam vóna, akkor azt mondta vóna, hogy várom, hogy haljon meg, s azért akarom meggyóntatni. S meggyóntatta a tisztelendő úr, s avval úgy megnyugodott, hogy meg es gyógyult. Hála Istennek. Rengeteget dolgozott még ezen a házon.” (29).

„Itt alol minnyá, a negyedik házba, Pista bácsi, ejisze utoljára legénykorába gyónt. De ilyen még sok van: azt mondják, mét gyónjak meg a papnak? Pedig nálunk igen vallásos mindenki. Ez a Pista bácsi nem törődött senkivel, semmivel. De azért, amikor odajutott, bémentem s mondtam: István bácsi, hogy érzi magát? S azt mondta: »Tudod-e mit mondok neked? A pappal s Jézussal ki kéne béküljek!« Épp így. »Jézussal ki kéne béküljek!« S mondom jobban es járna, s meglássa, jobban lesz. »Há azét mondom neked – aszmondja –, hogy te akkor menj el, s hídd el.« Én el es menyek Pista bácsi, jó szívvel, s gyónják meg, met a nem árt, mondom. Hány esztendeje, hogy maga gyónt? S aszmondja: »Te, nem tudom. Van

ejjsze 20-25.« Na, éppe azért, meglássa, hogy jobban lesz. Sose felejttem el ezt az esetet” (7).

Mi történik , ha valaki ellenzi a gyónást? Főleg, ha a haldokló nem akar meggyónni? És mit kell a gyónáshoz előkészíteni?

„Volt olyan, hogy nem akarta a papot, de a család meggyőzi, hogy né, a papot híjjuk ide. A beteg mondja, hogy: »Hagyjatok békit, s ide ne...« De a család csak meggyőzi. Úgyhogy elébb-utóbb elfogadja” (28).

„Itt vót egy komonista..., soha még a templomba se járt, s a papot es gyűlölte, meg es akarta verni; ha ment a pap házszenteléskor nem engedte be. De amikor eljött az ideje, hogy meg kellett haljon, akkor hívatta. Mondta, hogy »Ide kéne híni a papot, hogy gyónjak meg!« Aztán minden bűnjit elmondta, hogy miket végzett a nép között, s mit csinált. S aztán ment es túlfelé” (32).

„Volt olyan is. Nem is merem elmondani. Nehogy baj legyen ebből. Volt a szomszédunkban egy G.I. nevű ember. Párttag volt. Soha templomba nem ment, ahogy megnősült. Ő nem hitt a papoknak, met ördögök. Azt mondta. A gyermekeit nem engedte hittanra, misére. Az anyósa rendezte titokban a képét. De amikor odakerült, erősen szenvedett. Amikor haldoklott, kérdeztem, te komám, nem kívánnád, hogy idehíjjuk a papbácsit? »Menj el, az ördögöt? « – ezt mondta. Az nem ördög, ő is ember, azt mondtam neki. »Nem kívánom!« – azt válaszolta nyersen. Na jó, mondtam. Akkor jött az ángya, hogy még betegebb lett. Újra kérdeztem: komám, még nem tértél sohasem arra, hogy meggyónjál? »Jaj, aszmondja, te, rea kell vegyem magamot, hogy meggyónjak?« Hát ideje – mondom. Hallgatott, pillogtatott egy darabig, mi néztük a száját, vajon merre dönt... S eccer azt mondja az ángyának: »Na, menjen ángyó s híjja ide a papot.« Na elkészítettük hamar, örvendtünk, hogy reavette magát. Ugye kell oda egy törölköző, egy pohárba egy kicsi gyertya, egy kanál, egy csepp víz, s egy darabka kenyér. S öt tiszába kell tenni. Na, megjö a pap. Kimentünk a házból. Hogy mit mondott, mit nem, nem tudom, me kárinkodós vót erősen, baja s bünje elég vót!... A pap bácsi elment, s aszongya nekem: »Ülj le, komasszony!« S mondom, miért, te? Nézz reám, s aszongya: »Jól látlak-e? Te vagy-e, komasszony? « Mondom, hát komám, te nem látsz? » Nézd meg ebbe a helybe nem kezdtem látni. Nem tudom, mi van velem,de az eröm is hagy el.« Mondom ejsze csak fel izgattad magadot? Ülünk ott, s egyszer hanyot vágja magát. Aztán elékandarodott, s akkor fel a karjával, s azt mondja: » Istenem, Istenem... ne hagyj el!« S akkor így leereszkedett, visszavágta magát. S mondom az ángyának, nézd meg te, kapaszkodik a Jóistenhez. »Most má késő« – mondta

az ángya. Legyen párttag az ember, de azért csinálja meg hite szerint a magáét. Mü így szoktuk mondani. Met az utolsó pillanatban csak kapaszkodik az Istenhez. „ (36).

„Egy másik úgy járt, szintén nagy párttag... gy egyáltalán nem engedte magához közel a papot, s mikor érezt... m lát akkor azt mondta: »Tera fiam, menj hívjad a papot!« Jött... má csak annyit tudott mondani:» Nem haragszok senkire, ki... külön az...« Tovább nem tudta mondani. S így halt meg es. De utój... es csak hívta a papot” (36).

„Az ilyenek nem igen jártak templomba, de volt fordítva es, s még sem akart gyónni. Me vannak olyanok, hogy ő azt gondolja, hogy má papot hívnak akkor má neki rögtön meg kell halni. Pedig nem. Mert az a gyónás, s ha utána az Úrjézus testit magához veszi, erőt ad annak a betegnek. Olyan bizalmat ad. Ő má, má akkor fél. »Hogyha meghalok es, én má nem félek. Az Úrjézust magamhoz vettem, én má nem félek.«” (12).

„Van olyan, hogy ellenzi a gyónást, de aztán mégis belényugszik. Itt tudom Jánosról, ne, amikor néném kérdezte, nem gondolod-e, hogy meg szeretnél gyónni? S azt mondta: »Most még nem!« De eljött az idő egyszer. Gyengült. Éjfél után egy óra volt, le volt a család pihelve, mikor kijelentette: »Anna! Most nem bánom, ha elhijjátok a papot.« Előre, ugye, ellenezte, s aztán saját maga rátért arra, éjfél után, ugye, hogy nem bánja. S akkor úgy mentünk éjjel a harangozó lakására, me ugye a harangozó kell szóljon a papilakon, hogy ne, mire van szükség. Azt jelenti, ugye, hogy ő is megérezte a halálát. Mind halogatta a papot. Fordítva nem szokás. A család nem halogassa. Csak örvend az ember, ha tudja, hogy a beteg elvégezte a gyónást. A családtagoknak is megnyugvás, amikor már kéri a papot, me bele van nyugodva minden sorsba” (17).

„Há ott van Márton Dani. Hiába, hogy a bátyja püspök volt, de Dani bá nem szeretett imádkozni. S akkor, amikor láttuk, hogy haldokló félben van, kimentem a kicsi paphoz, s mondom neki, tisztelendő úr, jöjjön bé, s valahogy vegye rea, hogy gyónják meg. S azt mondja: »De hogy?« S mondom, úgy, hogy hojzon bé egy negyedes pálinkát, s egy kicsit beszélgessen el vele, de ne mondja, hogyhát gyóntatni jött, met akkor biztos, hogy nem fog meggyónni. Szóval, az ilyent így kell megközelíteni. Aztán béhozta a pálinkát, beszélgettek, s meggyónt” (24).

„Az én emberemet pálinkával tudtam reavenni a gyónásra. Csak a papot odahívtam beszélgetni, s a többit reok bíztam. S há amikor elment a tisztelendő úr, azt mondja: »Na, hónap reggel jövök gyóntatni!« S mondom, Atyám, hálád legyen!” (29).

„Ha nem végzi el valaki a gyónást, azt nem viszik bé nálunk a templomba. Előbb eltemetik, s azután végzik el halott nélkül a misét, amin kicsin vannak” (17).

„Van olyan, hogy az Istennel nem akar kibékülni. Olyan is volt, hogy a papot elküldte... Ki is zárták az egyházból. Kiközösítették. Bűnös paraszt ember volt. Pedig nem volt komonista” (15).

„Tudok olyant, hogy a haldoklónak a felesége elment a paphoz, s mondta, hogy menjen oda, de ne mondja meg, hogy ő mondta, me hanem baj lesz, met közel se lehetett menni hézza a gyónással” (38).

„Van olyan ember, nem tartsa érdemesnek meggyónni” (37).

„Van, aki ellenzi a gyónást. Még az utolsó pillanatban es azt mondja: »Nekem ne hojzanak papot!« Az ilyen csak a földnek él, a vagyonnak s a pénznek. Az ilyen nem gondol a halálra. Az a baj, hogy sokan félnek, hogy el kell mondják a bűneiket. Inkább úgy meghal. Ugye, mindnyájunknak van bűnünk, gyarló emberek vagyunk, vétkezünk, de ha meggyónunk, s magunkhoz vehessük az Úr testjít, megnyugszunk. Itt vót Sz.Gy., nagy végrehajtó s komonista vót. S hát amikor olyan betegség támadta meg, amiből nem gyógyult meg, s meghalt, mindenki csudálkozott, hogy a templomba bévítették. Azt mondtuk: »Mét vitték bé?« S akkor mondták, hogy úgy meg vót térve, hogy csak imakönyvet olvasott, s mindenkit hívott, hogy imádkozzanak érte, s a papot oda hitta. Pedig olyan nagy istentagadó volt, hogy csak magát látta. Ilyen az ember! Ilyen még volt a komonisták közt. Melyik meggyónt az utolsó pillanatba! S a másikkal megkerülték a falut, mint a farkassal. Így mondtuk, met ezelőtt, ha farkast löttek a vadászok, azt hordozták meg a falu közt. Karóra vették, s meghordozták, s adott mindenki pénzt a vadászoknak, hogy meglötték a farkast. S evvel ök kerestek. Na, a komonista halottat es meghordozták a faluba. Itt bent az utcába es volt egy olyan, s má jöttek, hogy hordozzák meg a faluba, de aztán a fia azt mondta: »Az én édesapám nem farkas, visszük a temetőbe! « Így kiáltott elé a testtől, mikor látta, hogy másfelé akarják vinni. Ez S.A. volt. A pacalnak a java! B.D.-t nem úgy temették el, pedig úgy kellett vóna. Ő volt a nagy kollektivizáló. De aztán megrakták úgy, hogy abba halt meg. Megkötték volt a fához, hogy meggyújtásák a fát. Úgy hallottam” (29).

Milyen a haldokló lelkiállapota a gyónás előtt? Hogyan viselkedik a gyónás után?

„Mit mondjak? ... ugye, nyög, s szenved, hallgat. Nem tudom pontosan, me ha valaki haldoklik, az asszonyok futnak hamarébb. Aztán mi, csak mikor hínak, akkor menyünk oda... Gyónás után: elcsendesedik. Rendesen.

Azelőtt olyan izgatott. Mintha magán kijjel vóna. Nem érzi jól magát. S aztán, amikor a gyónás megtörténik, akkor lecsendesedik, úgy elnémul. Olyan es van, meggyóntatják, s nem él még egy félórát sem” (32).

„Ő most olyan gondba van s olyan bánatba, hogy ő most mit is mondjon. Met ugye az ember sokat lépik ballépést, csinál ilyent-olyant. Na. S aztán pláne a férfiak, kárinkodnak es... Gondolkozik az ember. Meg van lepődve. Dehát a pap olyan szépen beszélget az emberrel. A gyónás után úgy belé van nyugodva mindenbe, nem izgassa magát. Addig izgatott: hogy él-e még..., de aztán lecsendesedik. Csendben van. Volt eset, hogy gyónás előtt erőst háborgott. Ennek az Árpi bácsinak az édesanyja lett olyan türelmetlen. Kilenckvenkilenc éves volt, nem volt ágybafekvő beteg, s egyszer azt mondja: »Jaj, komámasszony, el kéne menjen, s híjja a papot.« Olyan izgatott volt. S elhittuk, s nem volt annak másfél órája, meg vót halva” (7).

„Készülődik úgy magába, ahogy tud. Ahogy van neki a gondolkodási tehetsége, aszerint. Van, aki meg tud gyónni rendesen, van, aki egy-két szót tud mondani, többet nem. Izgatott. Egyik-egyik várja. S a másik pedig nem. Ne jöjjön! Lehet neki olyan letett bünje, hogy attól fél. Rejtett búja-bánata van az olyannak. De úgy általában rákészül a haldokló, hogy na, várom a papot. Utossó kenetet adnak fel, ha má nincs remény. De attól még megélhet. Van olyan, hogy má többször adták fel” (36).

„Ő készül magába, ha öntudatos. Vívódik magába, amíg megnyugszik. Itt Kurkóné is, mikor elvégezte, azt mondta: »Na komasszony, hál' Istennek elvégeztem a gyónásomat!« Várja az ember. Mikor rászánja magát, akkor várja, várja. Alig várja, hogy má megkaphassa. Hogy túlessen rajta” (17).

„Mondja, hogy Istennel meg akar békülni, megbánja a bűneit. Így láttam a férjemnél: látta már, hogy ebből a világból ki kell menni, s akkor kívánja, hogy Istennel megbéküljön, ha mégis valami olyan bünje van. Nyugtalan. Az uramnak, mikor mondtam, hogy jő a pap bácsi, hogy meglátogassa, me nem akartam eccerre tudatni vele, hogy jő gyóntatni, hogy ne lepődjön olyan nagyon meg, s erre es nyugtalan lett. Gyónás után megnyugodott. Azt mondta: »Istenem, megbékéltem...«” (15).

„Vannak, kik megnyugszanak: a halál má közel van. De vannak, akik félnek, hogyha az utossó kenetet feladja a pap. Hogy akkor má hal meg!?! Ezért nem is adják fel minden meggyónó betegnek. Lássák azt, hogy szükséges-e vagy nem. Ezt maga a pap lássa, de a család es. A fontos az, hogy gyónjon meg. Az utossó kenetet akkor is feladhassák, ha má eszméletlen. A beteg kéri, hogy ne adják fel, me még mindig reménykedik az élethez. Az utossó kenet: félelem a haláltól. Aki nem áll úgy, fél tőle. A másik pedig mindenre fel van készítve. Pedig nem jelenti az utossó kenet, hogy rögtön

meghalok. Az én nővéremnek feladták, mikor szülte az első gyermeket, s most 90 évesen még él” (17).

„Olyan nyugtalan. Aztán ugye, mikor bójó a pap, s olyan kedvesen kérdezi, na, hogy van, mit csinál?, mert általában olyan kedvesen mennek a beteghez, ha éjjel híjják, akkor is, s akkor úgy má megkönnyebbül a beteg. Akkor szépen elbeszélget a pap vele, s közben megkérdi, hogy a szentgyónást el szeretné-e végezni, s má tér es rea. A gyónás után úgy megnyugszik” (12).

„A gyónás előtt izgassa magát, a gyónás után megnyugszik. Észreveszi az ember, hogy olyan megnyugodt a lelke. Bárki, akármilyen hirtelen legyen, tessék elhinni, tanár úr, a betegségbe magához tér, Istenhez tér. S várja az Úrjézust. Eszébe jutnak a bűnei, az elmúlt napok. Eszibe jutnak azok a..., az életbe mennyi s mennyi van! S azokétt izgassa ő magát. Hogyha mégés, az Úrjézussal kibékülhetne... s kibékül a gyónás által. Akkor megnyugszik. Tudja, ha meghal es, meg van tisztulva a bűneitől” (29).

„Amelyiknek van arra esze, az a családtagoktól bocsánatot kér. A társától, gyermekeitől. Met így tartuk jónak, s így mondjuk. Milyen lesz a gyónás után? Az a paptól es függ. Én például voltam olyan betegnél, hogy a pap, mielőtt elment volna, megsimogatta a beteg arcát, homlokát megcsókolta. S ez neki olyan jólesett. S helyrejött, felépült. Láttam én jó súlyos beteg emberen, hogy gyónás után megkönnyebbült” (30).

„Általában izgatottan viselkedik. Nézi az órát, s magát izgatja, hogy jő-e a pap. Ő le kell számoljon a papnak a bűneiről. Tehát várja is meg nem is. Jó volna jöjjön, hogy szabaduljon, de fél is. A legjobban azok izgatottak, akik nem szoktak misére járni, és nem szokták a vallásukat gyakorolni. Izgatottak. A gyónás után megnyugszanak, legtöbbször elalusznak” (15).

„A gyónás után a beteg megcsendesedik. Vallásba vagyunk, ugye, s ejisze, hogy az Úrjézus magához vette, hát megkönnyebbült. Lehet ilyesmi” (28).

Végóráiban mond-e valamit a haldokló? Szokás, hogy hagyakozik?

„Van olyan, amelyik nem szól semmit. Bánatába, me tudja, hogy meg kell haljon. S nem szól” (7).

„Kivált az asszonyok hagyakoznak, hogy mibe öltöztessék. A menyasszonyi ruhába. Amibe menyasszony volt az asszony. Az a ruhája megvan az utossó darabig, s abba kell felötöztetni, úgy, mint menyasszonykorában amilyen volt” (32).

„Van olyan, aki kézileg egy papírosra valamit megír, s megvan nyugodva. Kurkóné, itt a szomszédba, hagyakozott nekem, hogy »A szekrényben van a ruhám, az ingem, s azt adjátok reám!« Én mondtam neki, ne mondjad nekem, me neked van egy leányod, s én a szekrényedbe nem kotorászok. S

méges úgy történt, hogy én kellett tudjam: hívtak, s ketten öltöztették a leányával. Van olyan, amelyik félrebeszél. Aztán a másik kívánja valakinek a látását, s várja, hogy megjelenjen. Rendesen azt, aki a családból hiányzik. Mondja, hogy ez még nem jött, s mé nem jő? Apósom, például, várt. Megfogta a kezemet, s azt mondta: »Így na, csak ezt akartam!« Éva néni megmondta: »Látod-e Tera, várt tégedet.«” (17).

„Én édesapámtól csak azt hallottam, nyugodjék békével, amikor halt meg: »Anna, Anna, meg kell haljak!« A feleségem pedig hallotta, hogy csendbe mondja az Úrangyalát. Édesapám imádkozott a végórában” (32).

„Édesapám a ceruzát mozgatta a kezibe. Írt vóna es, nem es. Aztán azt mondta: »Nem írok meg semmit. Viseljétek anyádnak jó gondját, s a többit intéjzéték!« Van olyan es, aki leszámol az életivel: hol vót katona, mit csinált. Azelőtt két-három nappal megkezd, s úgy mondja egyvégbe az életit. Rendesen elmondja az életrajzát.” (36).

„Az én uram, mikor olyan rosszul vót, azt mondta: »Isten veled! Ügyelj magadra!« S én kérdeztem, hova mész? De ő csak annyit mondott: »Ügyelj magadra!« S akkor van, aki elmondja a társának, gyermekeinek, mondjuk a vagyont es elosztva, hogy ezt így csináld, azt úgy csináld; vigyázz erre, vigyázz arra. Az én apósom, boldoguljon, anyámasszonytól papírt kért, a párnákkal feltámasztatta magát, aztán egy lapítót kért s ceruzát, s elhagyta a gyermekeinek, szóról-szóra melyiknek mit ad. Saját kezüleg megírta. S aztán odaírta: »Ki-ki a maga érdeme szerint.« S ezt nem lehetett megváltoztatni. Aztán nemsokára meghalt” (15).

„Az ember halála előtt megkéri a bocsánatot. A vejem az ő szülei, testvérei előtt bocsánatot kért. Koccintottunk s megkérte a bocsánatot. Nem tehettem meg, hogy ne bocsássak meg. Nem maradhat az én lelkemen. Akármilyen volt. Há mé mondjuk a Miatyánkba, hogy megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek?! A hitünk azt tartsa, ebbe születünk, őseinktől ezt örököltük” (17).

„Az én uram halála előtt olyan szépen elbúcsúzott. Azt mondta: tudja, hogy fiatal vagyok – ez '58-ba, március 20-án vót –, tudja, hogy férjhez kell menjek, nem tudok így maradni, de nagyon vigyázzak, hogy kihez menyek; válajszam meg jól, hogy a munkámér a hátamot ne üsse senki. S a gyermekre nagyon vigyázzak. Most es el kell sírjam magam. Öt évet éltem özvegyül. Megköszönte nagyon, hogy mindent megtettem érte, hogy a pénzt nem kucorgattam.... (*sírva fakad*). Eszinél volt az utolsó pillanatig. A gyermeket úgy sajnálta, hogy azt mondta anyámasszonynak, vigye el egy kicsinnég, hogy ne lássa, hogy siratom. Aztán mondta neki: »Fogadj szót anyádnak, légy jó gyermek!« A szüleit kérte, ne bántsanak engem. Maradjunk ebbe a belső-

be, s úgy tartsanak mint családtagot. S úgy is voltunk. A bérmakeresztanya es kérdezte, hogy: »Te elintézted-e a családnak a sorsát? Hogy legyenek nyugudtak? S azt mondta, »én megkértem édesapámat, hogy hagyják itt békébe«. Most es a menyecsketársammal egymás mellett ülünk a templomba. Most má annak es meghalt a férje. Soha nem bántottak” (30).

„Nekem azt mondta az uram, halála előtt: »ügyelj magadra, a nyugdíjt, ha megkapod, ebből a házból ne menj ki, a házat ne hagyd el, aztán jövök érted.« Azelőtt való napokba pedig a fiamnak mondta: »Én meghalok. Anyádra vigyázz. Fogadj szót anyádnak. Ügyelj rea.« Akkor nem szólt a fiam semmit. Egy szót se szólt. De nem hallgatta meg az apja szavát” (15).

„Hagyatkoznak: fiaim vagy leányaim, így csináljatok. Például nekünk azt mondta édesanyánk, hogy: »Leányaim! Mindenkit hívjatok bé, mikor az alamizsnát adjátok. Senki ne maradjon a kapun küjjel. »Mert amikor az ember alamizsnát oszt, akkor má a halottal beszél” (18).

„A másik hátrahagyja, hogy hogy éljenek, hogy jók legyenek; akkor hátrahagyja, hogy mit adjanak rea, milyen ruhát; kéri, hogy mit csináljanak aztán: hogy temessék, hogy mondassanak misét,... s ilyeneket kér, mikor érzi má, hogy nem sok van hátra. Ilyenkor úgy jó az embernek, hogy mondjon valamit a hozzátartozónak, me többet sohase találkoznak az életbe. Szereti, hogy ott legyenek mellette” (29).

„Az asszony rendszerint mindent elkészít. De az ember nem. Az asszony az embernek (*ti. a férjének*) is meghagyja, hogy az a ruha arra való... Itt a szomszédba az öregasszony már rendesen a gyertyákat is megvette, a szemfödélvásznat es, s még a segítségeknek a fejkendőket es, fekete fejkendőt. A misére valót es lefizette, s még a harmincnapos misére es le vót fizetve... S ezeket mind megmondta a halála előtt” (18).

„Van olyan, hogy azt hagyakozza: ez itt a vőlegényi ruhám, menyasszonyi ruhám, s ebbe öltöztessenek. Van aki erre megkímili a menyasszonyi ruháját. Akik egyedül vannak, a szomszédasszonynak hagyakozzák meg, hol van a halálruha. Én es egy dobozba ügyesen belérek, amibe engem felöltöztessenek, s megmondom a gyermekemnek es s meg a szomszédasszonyoknak es, met a leányom nem itt lakik: Itt van, ha meghalok, innet vegyettek elé” (15).

„Van, amelyiknek van kikötése, s megmondja a halálos ágyán, hogy márpedig neki a sírjánál, vagy este az imádkozó végivel muzsikálják el a nótáját. Például Kristály Veronka néni, az az idős néni, akit rég ismer a tanár úr, ő mindig hátrahagyta, hogy mikor ő meghal, az imádkozó végivel énekeljük el neki azt az éneket, hogy Elmenyek, elmenyek... Albert, a sógorom kellett hegedűvel kísérje, s mi el kellett énekeljük az imádkozó végivel az

ablak alatt. Ő ugye bent volt a ravatalon, s mi kimentünk az udvarra. Rendszerűen úgy csináltunk, mintha éjjelizenét adnánk neki. Azt mondta: »Ha nem csináljátok így, én visszajövök, s mindeniketeket megrázlak«” (34).

A haldokló kívánja-e kifejezetten valakinek a látását?

„Van olyan, amelyik kívánja, hogy lásson valakit, s van, amelyik nem állhassa, ha látogassák. Még a beszélgetést se állja. Csak a család van mellette, s a szomszédból” (28).

„Van, aki igen, s van, aki nem. Me ő mindjára gondolja, hogy azért látogassák, hogy ő meg kell haljon. S a másik várja, hogy látogassák. Például az uram várta a testvéreit. »Hogy nem jő?« Akkor a szomszédok, ha jöttek, olyan, amelyik nem szokott gyakran nálunk lenni, akkor az vót a baj: »Mét jött ide? Én meg kell haljak?« – kiábálta, mikor elment. Nem kell meghalj, mondtam neki, de hallották, hogy beteg vagy, s eljött meglátogatni. Hát nem örvendesz? A leányát várta egyvégbe. Ugye, munkába járt. Ahogy feljött, harmadik napra meg es halt. De úgy megkönnyebbült, amikor meglátta” (15).

„Legtöbbször a gyermekeit, met azok odavannak. Mondja, Istenem, csak a gyermekem jöne haza, míg meghalok. Hogy még eccer látnám meg. Vótam olyannál, hogy hazahívták, s épp csak odaért: »Na, édesapám, itt vagyok. Mit csinál?« S csak kinyitotta a szemet, megnézte, s »Jó, fiam...« - s húnnya bé, s má meg is vót halva. Ilyen többön történt meg. Van, aki csak azért él, hogy láthassa meg, akit kíván. Addig nem hal meg” (38).

„Nehezen tud meghalni, ha valakit vár, s nem érkezik. Én anyósomon győződtem meg erről. Nem hült a teste. Utánam jöttek, hogy menjek hamar, met anyósom meghalt. Útközben találtam egy másik küldöncöt is, s mondta: »Gyere Erzszi, met úgy vár Kata néni, hogy nézd meg, a testye se hül ki.« S odamentem, s megsimogattam, s avval úgy fokozatosan hült ki a testye. Erőst szeretett engemet. Nálunk azt mondják, a halott hall még egy órát. Én megsimogattam, s bocsánatot kértem tőle (*sír*), s úgy kezdett kihűlni a testye. Hogy még a lélekből valami maradhatott? Nem tudom” (30).

„Van, aki a haragosát kéreti, s bocsánatot akar kérni. Itt volt a szomszédban egy öregasszony, s ő üzente, hogy híjják ide Bara Mártonnét, »me meghalni nem tudok addig, amíg bocsánatot nem kérek, ... met én neki sokat vétettem.« Édesapám azt mondta, »ha odamész, eltöröm a lábodot.« De édesanyám addig, s addig, hogy kiosont a kapun, s odament. S mikor meglátta édesanyámat, felfogta a kezeit, s azt mondta: »Jaj, Boris, bocsáss meg! Met mi nektek sokat vétettünk!« S egy kicsi idő múlva: »Jaj, de jó te, Boris, hogy eljöttél. Megszabadultam. Immá meghalhatok.« Édesanyám alig jött fel

az utcaszádáig, valakikkel beszélgetett, s má jött a hír, hogy az öregasszony meghalt” (36).

„Például apósom, az emberemnek az édesapja, úgy szerette ezt a fiát, hogy örökké kérdezte, hogy »Hol van Imre fiam, mert ezt neki hagyom.« Ha a másik ment, azt mondta, menj el innen. Van olyan is, aki azt kívánja látni utossó perceiben, akivel haragban vót életében, hogy bocsásson meg neki. Ha nem jő el, késlelteti a halálát, met mégis csak őt a lelkiismeret furdalja, hogy úgy kell meghaljon, hogy nincs kibékülve” (18).

„Tudok egy olyan esetet, hogy két testvér essze vót veszve. Az egyik nagyon lebetegedett, haldoklott, s nem tudott meghalni. Mind mondta: »Jöjjön ide a testvérem! Mé nem jő ide?« Annak mondták: »Menj oda te, me nem tud meghalni; menj oda, bocsássatok meg egymásnak, me nem tud meghalni.« Akkor az elment, megnyitotta az ajtót, s annyit mondott: »Na, immá mehetsz!« S úgy, nemsokára meghalt. A másik megbocsátott neki avval, hogy azt mondta, na mehetsz” (15).

„Vót itt két testvér, úgy gyűlölték egymást... S az egyik haldoklott, s kérte, hogy jöjjön oda a másik, me nem tud addig meghalni. A testvére nem akart odamenni egyáltalán. S addig kérték, hogy az ajtót kinyitotta, s bekiáltott: »Immá mehetsz!« s úgy meg es hótt”⁵⁰ (37).

„Aztán ott vannak, akik haragba vannak. Amelyik hibás, addig nem tud meghalni, míg bocsánatot nem kér a haragostól. Oda kell híjják az ágyhoz” (38).

„Kit ő szeretett azelőtt: a gyermekeit vagy a hitestársát, akkor odahíjja, s magához szorítsa, s még meg es csókolja. Ilyen esetet sokat tudok. Hát itt ne, a szomszédba, az ember magához hitta a feleségit, s mondta: »Na, Istennek hagylak!« – s avval aztán múlt es ki. Mindenki az felébred, hogy haragoskodással nem jó meghalni. Hogy ki kéne békülni mindenkivel. Tudok olyant, hogy odahíjta a haragosát, s kibékültek. De vannak olyan erőszakos emberek es, hogy nem mennek oda. Testvérek, s mégis tartásák a haragot. Én azokra úgy neheztelek” (29).

„Há nincs ott egy gyermeke vagy testvére, a haldokló nyugtalan. S akkor na, hogy híjják oda. Éppen úgy vót nekem a testvérem. Itt csak, nem messze laktak. Szívbeteg volt. Bégyültek a szomszédok, s mondom, hogy te Viktor, Emerka nincs itthon, s most mi lesz? Azt mondja, kéne izenjetek valakitől, jöjjön haza – munkába vót –, jöjjön haza, ha akarja, hogy még eccer meg-lássam. S nekem pedig azt mondta: »Tudod-e, mit mondok? Tudod te, hogy Jóska csúf (ti. csúnya természetű). Pártoljátok meg Emerkát.« Na dehát a leányát nem várta meg. Úgy azt elmondta nekem, s hát csak láttuk, hogy eccer

hallgat el. Hát eccer int, ... s meghalt. Még utójára es intett, hogy mindenki csudálkozott” (7).

Hogyan szabad, hogyan illik viselkedni a haldokló végperceiben? Mit nem szabad csinálni?

„Ott vannak a szomszédok, s ott van a család. Imádkoznak. De minél csendebben lenni! Nem szabad hangosan sírni. Mert az a haldoklót megzavarja, felzaklassa annak a haldoklónak az állapotát. Úgy felzaklassa, hogy nem tud meghalni. Aztán szenved: egy pár órát vagy még napot es szenved, hogyha felzavarják. Ő ugye csendesen elindult a halálba, s ha visszasírják, akkor ő szenved. Volt ilyen eset: az eszmélete nem tért vissza, csak látszott rajta, hogy nagyon szenved. A hideg verejték látszott rajta” (12).

„Hát amikor a vejem halt meg, az apja s a két testvére jöttek bé, s az öreg pácával jött. Nem nezte, hogy a gyermeke akkor múlt el, hanem kezdett hadonászni, s neki a leányomnak, hogy fogja bé a száját, ne sírjon, me nem jól gondozta, s akkor ... húzta fel reám. S nem nezte, hogy a saját gyermeke, az a halott még hallja, hogy itt mit művelnek mellette. Az édesapja... S az ajtón kijöttem... De aztán bé kellett menjek, met a hátramaradott mégés csak az én gyermekem vót. Úgyhogy ilyeneken menyen az ember keresztül. Milyen a falusi élet?!” (17).

„A családból ott vannak, csak nem szabad akkor má zavarják. Sok van olyan, ugye, hogy úgy visszasírják, hogy fél napig még kínlódik. A sírással vissza lehet hozni. A rokonság sírása erősen nehezíti a halál eljövételit. Erősen. Még ugyan, hogy erősen nehezíti. A rokonság ott lehet, csak nem sírhat. Azt mondja a Szentírás, hogy a legnagyobb szenvedés neki *(ti. a haldoklónak)* az, ha visszatér. Mikor valakit visszasírnak” (7).

„A haldokló mellett hangosan sírni nem igen jó. Megtörtént az es, hogy elhunyt, s visszaébredt. Felebredt... Felsíratták. Utána még két-három nap kínlódik. Amelyik nagy hanggal sír, azt kivezetik a házból. Letiltsák. Nem engedik bé. Visszaébred a halott. Erre vót eset. Azét nem engedik, hogy hangoson mellette sírjanak” (28).

„Volt, akit visszasírtak, s még sokkal nagyobb szenvedése volt. Ezért mondják, hogy a haldokló mellett nem szabad ordítani, kiabálni. A hozzátartozókat küldik ki” (38).

„Itt a szomszédom haldoklott, s kereste a leányát, s mondtuk, elment a szomszédba. De tudtuk, hogy azért ment, tudja kibögni magát. Mikor lássák, hogy múlik ki, nem bírják mellette, s avval pedig rosszat csinálnak” (37).

„Bátyám felesége volt beteg. S hát egyszer futnak, hogy menjek, me nagy baj van. Hát a szomszédok bé vannak gyűlve, s ő olyan rosszul van,

hogy má nem es tud magáról. S imádkoztak mellette, de má meggyóntatták. S hát eccer vége. Jaj Istenem! A gyermekek keztek sírni. Öt gyermek vót. Bátyám neki bútt a szekrénynek: »Istenem, most mi lesz velem? Öt gyermekvel itt maradni!« S magához tért a halott. Megvót má halva. Hát csak megszusszan. A sírástól. Na vége mindennek, mondom. Menjen ki mindegyik! Nem szabad sírni. Hallgassatok! Elhallgattak, s szépen a haldoklót fejjebb tettük, megsimogattuk, s elkezdünk imádkozni mellette, s aztán úgy halt meg másodíkszor. A sírástól magához tért. Ilyent még hallottam, de addig nem láttam” (33).

„Édesanyám halála előtt nyolcszor lett rosszul. Mi mind a nyolcszor visszasúroltuk az öcsémmel. Pedig azt mondták, nem szabad. Met a haldoklónak rosszabb. Az idősebb asszonyok meg es szidtak” (30).

„Nem szabad sírni, mert visszasírod a halottat. Utána amennyit él, rettenetes fájdalmakkal él. Ilyen vót, hogy visszasírták, s akkor két-három napig olyan rettenetes beteg vót, hogy nem lehetett nézni. A szomszédba az egyik fiatalember meg kellett haljon a szivivel, s olyan nagyon sírtak, hogy visszatért. S aztán két nap olyan beteg vót, hogy szánalom vót ránézni. Aztán úgy bánták, hogy siratták... Nekem is mondták, hogy amikor a férjed odakerül, hogy halálán van, ne sírj hangosan. A fiam sírt, s mondtam, László, ne sírj, nehogy visszasírnak azt a nagy fájdalmat. Aztán kimentünk, s kint sírtunk, hogy ne hallja. Ez orvosilag is meg van állapítva, hogy a halott három órát még tud magáról” (15).

„Nem szabad sírni, nem jó. Csak ugye, nem akarunk megválni, lássuk a nagy kínjában... Akkor örökké kerül egy olyan erősebb valaki, aki azt mondja: »Menjete ki innet!« Úgy tartsuk, hamarább múlik ki a beteg, ha nem zokognak mellette. Csak rosszat csinálnak, ha sirassák a haldoklót” (30).

„Édesanyám es visszasírta a testvéremet. Skarlátban volt beteg. Nagyon súlyos volt, s ott őrizgette az ágya mellett, s eccer észreveszi, hogy el van csendesedve. Kitakarta, s há má a keze es s a lába es hidegek voltak. Kezdte pofozni, surolni, kiabálni, ordítani, sírni: Reginácska, Reginácska! De sokáig. S eccer megszólalt (*ti. Regina*), hogy (*síri hangon mondja az adatközlő*) »Mét kötöttek fel? Olyan szépen aludtam, s olyan szépet álmodtam.« De aztán édesanyám olyan súlyos beteg lett ebbe a nagy fájdalomba: met még egy testvérem meghalt. Az egyik meghalt december 10-én, 19 évesen, s Regina meghalt utána, január 6-án, Vízkereszt napján. S ennek a két leánnak a fájdalma úgy lebetegítette édesanyámat, hogy Reginának a ravatala mellé se tudott állni. Úgy ültették az ablakhoz, mikor a szertartás folyt, hogy onnat nézze. Regina a felsírás után még egy hetet élt, de nagyon sokat szenvedett. S édesanyám akkor azt mondta, hát-

rahagyja mindenkinek, hogy a halottat ne sírassa fel. Regina súlyosabban szenvedett, mint azelőtt” (2).⁵¹

„Itt a szomszédunk, Karda Mihály, háromszor halt meg. A felesége odament, s vizet öntött a szájába. Én megfogtam: »Komasszony! Há nem látod-e, jö vissza!? Nem szabad!« »Hagyj békit! – mondta nekem, egy csepp víz kell neki. Látod-e, ki van száradva?!« »Há nem látod, hogy hogy áll?!« Mi húztuk vissza, de ő csak... s tötötte a kanállal bé a szájába. Egyszer csak felül Mihály, megnéz, nagyot kiáltott, s visszaesett. Mind letérdeltünk, s imádkoztunk. Az asszonyt kivitték a házból, s azt mondtuk kinn a konyhába, fogják meg, s ne engedjék bé” (36).

„Nem szabad sírni a haldokló mellett. Azért mert a haldokló azt hiszi, hogy ő má hal meg. Amikor múlik ki, s a hozzátartozója sír, azt is kivigyük a házból, me visszasírják. Olyan es történt. Igen bizony: má múlt ki, s kezdtek rázni, s kezdtek sírni felette, s visszasírták, s még két hétig es elkínlódott, hogy se nem élt, se nem halt. Nem beszél, se nem semmi, csak kínlódik, mint akkor, amikor ki akart múlni. Ha visszasírják, még rosszabbul van. Ugye, reaborulnak, sírnak, rájzák, hogy még éljen, s akkor visszatér a lélek, de úgyse ér semmit... Ezért mondjuk a hozzátartozónak, mikor lássuk, hogy úgy áll a helyzet: »Te most menj ki egy kicsit, s aztán mikor hívunk, béjősz.« Mikor kimúlik, akkor béengedjük” (29).

„Nem helyes hangosan sírni, me felzaklatjuk a nyugalmát. S még amikor a halott meghal, még akkor es mondjuk, hogy legalább egy óráig nem szabad hangosan sírni. Met úgy tartjuk, hogy a halott még két óráig hall. Csak nem tud beszélni. Ő mindent hall, csak nem tud beszélni. Például az én uramnak az édestestvérít visszasírták. De Istenem ne hagyj, milyen szenvedése van annak. Borzasztó. Itt volt ebbe a házba, ahol most vagyunk. Egy-éves házas volt. Amelyik vasárnap esküdt, rá egy évre, azon a vasárnapon temetődött. S akkor anyósom s a nagyobbik leánytestvére kezdtek végtelesen siratni jajszóval, s visszasírták. S egy egész héten szenvedett: hörgött, beszélni nem tudott. Úgyhogy olyan szenvedése volt, hogy azt mondtam, lássák-e, milyen tanulság, hogy akkor hallgassunk, amikor a legszükségesebb. Borzalmas, hogy az a halott (*sic!*) olyankor hogy szenved. Ezt én láttam. A szíve olvad el az embernek, hogy a Jóisten má egyszer elégelje meg a szenvedésit, hogy ne kelljen tovább túrni” (17).

„Ilyenkor figyelmesek vagyunk, hogy aki erőst akar sírni, akkor kiviszük onnan... s elfoglaljuk őket, hogy ne vegyék észre azt a pillanatot, amikor kimúlik. Ezt szomszédokul, akik bent vagyunk, s tudjuk, hogy a családból ki az, aki elsírná magát, azt távolítsuk el. Figyeljük a haldoklót es, s figyeljük a háziakat es” (16).

Megjegyzik-e a haldokló utolsó szavait, gesztusait, viselkedését? Ezeket emlegetik-e később is?

„De még hogy! Még ha tud valamit mondani, megfigyeljük, hogy mit mond utójára. S egymásnak elbeszéljük, hogy ne, ez azt mondta, s az azt mondta, s azt csinálta, s azt hagyta hátra... Kurkó kománk négy napot haldoklott, de senkihez se szólott ezalatt. S mikor bémentem hézza, a kezemet megérintette, s a két szemit felvette reám. S akkor az arcomot hezzatartottam az övéhez, erről is túl is, s mondtam: »Ej, rossz komám! Mi történt veled, hogy a szavad így megfogant?« Erre a lecsukott szemit felnyitotta újra. Tudja-e mit, tanár úr?, minden egyes halál más” (16).

„Azt, hogy olyan furcsa nézése van, hogy megállítsa az emberen a szemit, s úgy akarna valamit mondani, s nem tud... Ezeket mind elbeszélgeszük” (29).

„Az uramnak a szavát a sírig nem felejttem el, amikor azt mondta: »Isten veled, ügyelj magadra!« (*sír*) Ez volt az utolsó szava. S a viselkedését se: csendben volt, a szemit lehunyta. Akit érdekel, annak örökké elmondjuk. Vagy társaságba eléhozódik; me örökké eléhozódik a haldoklók sorsa. Vagyunk többen így özvegyasszonyok, s elbeszélgessük, hogy egyiknek es, másiknak es az ura hogy viselkedett” (15).

A haldokló megkerítése

Az elvásztó rítusok legdrámaibb mozzanatához értünk.

A haldokló melletti rítusok nem mindennapi, az általam ismert irodalomban alig jelzett, sok szakember által pedig tanácstalanul fogadott cselekvéssor következik. Ez szertartásosan lezárja az elvásztó rítusokat, és magában hordja már az eltávolítás kezdetét.

„Ezért mondjuk a hozzátartozónak, mikor lássuk, hogy úgy áll a helyzet: »Te most menj ki egy kicsit, s aztán mikor hívunk, bójösz.« Mikor kimúlik, akkor béengedjük. Mikor elindult a lélek, kell hagyni, hogy menjen a Jóisten kezibe. Akkor megkerítsük. Mikor lássuk, hogy erősen haldoklik, gyújtott gyertyát veszünk a kezünkbe, a fejnél megkezdjük a kerítést, s a Miatyánkot mondjuk, mikor a lábához értünk, akkor az Üdvözlégy máriát, újra vissza a fejéhez, akkor a Hiszekegyet, s akkor mondjuk, hogy »Menj ki én lelkem a testből, vezessenek a szent angyalok a mennyországba, a Jóisten kezibe.« S így háromszor végigmenyünk a haldoklón. A halott nevébe mongyuk, mintha ő kérné. Az alatt ki is múlik. Az imádság alatt megállnak a gyertyával egy-

egy pillanatra: egyszer a fejnél, a Miatyánkra, másodszor a lábánál, az Üdvözlégyre, harmadszor újra a fejnél, a Hiszekegyre. Lassan menyünk, hogy ezalatt mondódjék az imádság. Csak úgy, eppe, hogy mozgunk, ahogy fordul az óra. Ezt olyankor csináljuk, amikor lássuk, hogy hal meg. Ha ott vagyunk. Me van, aki enélkül múlik ki” (29).

„Amikor a haldokló má akar meghalni, akkor vesznek egy szál gyertyát azért, hogy, úgy mondják, megkerítsék a halottat. Ott állunk, nem közel, hogy levegő is legyen a haldoklónak, de mégis körülötte állunk. A rózsafüzér-vezető megfogja a gyertyát, elkezdi vinni a halott körül. Azalatt végig imádkozni kell. A fejénél megáll, akkor ott egy másik imádságot mondanak, mikor a talpához ér, ott egy másikat. S akkor egy keresztet csinál avval a gyertyával rea, s a füstöt szembefújja a halottal. Hogy miért csinálják így, nem tudom. Most halt meg (1988-ban) egy ügyes kicsi öregasszony, s ott néztem meg, hogy hogy kerítik meg a halottat. S azt mondta az az asszony, azt hagyta hátra nekünk, hogy nézzétek, hogy mit csinállok, majd tük es így csináljátok. A kerítést a lábánál kezdik, s úgy viszi a gyertyát lassan, mint az óramánus, s azalatt imádkoznak. A fejénél megáll, s aztán errőlfelől (ti. a haldokló balján) újra le a lábíg. S akkor csinálja a keresztet, s szembefújja a füstöt s a tüzet a haldoklóval” (36).

„Akkor gyülünk essze, mikor má lássuk, hogy halálán van. S akkor, ugye, van szentelt gyertya a háznál, azt meggyújtuk, s imádkozunk. A gyertya ég az asztalon. Olyankor, amikor ő má úgy elveszítette az eszméletit, hogy má nem tud magáról, s má a szeme le van hunyva, akkor az égő gyertyával szépen megkerítik. Mondják a Miatyánkot, Üdvözlégyet s kéri, hogy távojon a Sátán ettől a lélektől: »Ó, jöjj el édes Jézus, vedd magadhoz ennek a haldoklónak a lelkit, vidd az örök dicsőségbe, öröjzd meg a Sátántól, minden gonosztól, hogy ne hághassa meg.« Ezt a bétoldást a Miatyánk után mondják. Ezeket háromszor elmondják, s háromszor szépen megkerítik” (12).

„Amikor az emberem halálán volt, még ép elmével volt teljesen, s elbúcsúzott tőlem, met az ember megérzi a halálát, ezt a Tera nénit a szomszédból behívtam, met meg szoktuk keríteni a haldoklót, szentelt gyertyával. Szóval, mikor má nem tud magáról, a gyertyát így körbe hordozzuk a haldokló mellett, s imádkozunk: a Hiszekegyet, Miatyánkot, Üdvözlégyet. Ez a sorrend. Aki keríti, az mondja, s ha még vannak ott, azok es. A jobb kézbe fogják a gyertyát, a fejtől indulnak. S úgy, ahogy menyen a mánus, nem gyorsan, csak úgy lassan viszik. Háromszor a haldokló körül, úgy, amilyen magas, aki viszi. Utána kifújják a gyertyát. Jelzem, szentelt gyertyával csinálják” (30).

„Má meg lehet ismerni, mikor valaki múlik ki. Akkor keresztet vetek, s veszem a szentelt gyertyát, s szentelt vizet es veszek elé, s szentelt pimpót es, s avval megkerítem utójára. De előbb a szentelt gyertyával megkerítsük. Én a fejtől kezdem. Mondom a boldog kimúlásért az imát, imakönyvből. Lassan, hogy az imádság fejeződjön bé. Aztán egy Miatyánk, Üdvözlégy s Hiszekegy. Ezalatt háromszor kerítsük meg” (24).

„Amikor körbejárják a haldoklót, elmondnak egy tized olvasót. Az kezdi meg, aki a gyertyát viszi a haldokló körül. A fejinél mond egy Hiszekegyet, egy Miatyánkot s két kérést: »Aki bocsássa meg ennek a halottnak a bűneit!« – s így folytassa az Üdvözlégy Máriá-val. A beteg az ágyban van. Aki megkeríti behajol, s a karjával hordozza körbe a gyertyát. Csak a kézbe viszik körbe” (33).

„Éppen disznóvágás vót, s há anyósom meg akar halni. Ő beteg vót az ágyba, s mintha az Isten mondta vóna, menyek oda, hogyhá anyámasszony, valamit nem-e ennék? S látom, hogy halálra van válva. Szent Isten, hát szólított, s nem szólott, s mondom, jaj Istenem, le kéne vegyük, anyámasszony, hogy az ágyát rendezem meg, há kell híni a papot. Levettük a földre, s küldtem egy gyereket, hogy Márton Jánosné keresztanyámat híjják elé, met tud keríteni. S ő elé es jött, megkerítette, s azalatt ott a földön má ki es múlt. Észreveszi az ember, mikor halálra vált a beteg. Elváltozik” (29).

„Aki észnél van, nem veszi jó néven, hogy megkerítik. Amikor a gyertyát meglássa, úgy veszi, hogy azért csinálják, hogy haljon meg hamarébb. Nem es olyan könnyű a haldokló mellett lenni, tanár úr. Meg kell gondolni, hogy mit csinálsz. Amelyik haldoklik, de tökéletesen lát, amellet nem jó csinálni. Csak az olyannál, amelyik nincs észnél: mondjuk se nem lát, se nem hall. Annak megcsinálják” (1).

„Mikor Szabó Vilmos halt meg, az Örökimádást mondtam mellette, s a Tizenkilencedik órát, s velem végig mondta Vilmos is. Még az öccse, Albét, mondta »Ne végejze hangosan nénje, nehogy rosszul essék Vilmosnak.« S amikor elvégeztem, meghalt. Márton Dani bácsi, a püspöknek az öccse beteg vót. De ott eleget nézték, nem akart kimúlni. Akkor azt mondja az egyik szomszédasszony, Opra Anna néném, gyere az ablak alá, küjjel – me nem szerette az imádságot –, s mondjuk el a Szentkereszt útját az ablak alatt, hogy ő ne hallja. Na, azt elvégeztük: amire elvégeztük, me a' hosszas imádság, akkorra kimúlt. Nos, úgy tapasztaltuk, hogy a haldokló mellett használ az imádság” (24).

„De tudja-e, ezt az egyház nem ismeri el. Ősi szokás, valami... Olyan betegek is vannak, azt se állhassák, ha imádkoznak mellette; s van aztán

olyan, hogy addig, amíg a száját meg tudja mozdítani, ő is imádkozik azokval, kik mellette imádkoznak” (1).

„Az uramnak adtam almakompótot. Megette, s elaludt. Én gondoltam, kiöblítem a szennyest. S mostam, s nezem őt. S egyszer a szeme felnyíltott, beugrottam hezza, kezdtem rázni... egyet szusszantott... Akkor gyorsan vettem egy szál szentelt gyertyát, ahogy szokás nálunk, katolikusoknál, s megkerítettem háromszor, s mondtam: Kelj útra evilágból keresztény lélek, a mindenható Atyaisten nevében, aki téged teremtett, Jézus Krisztus, Isten egyszülött fia nevében, a dicsőséges Isten anyja, Mária nevében, aki éretted könyörögni fog Isten trónjánál. Urunk, Istenünk, irgalmadba ajánljuk e hívő lelkét, mivelhogy e világból eltávozva égi országodba indul. Bűneit, melyeket emberi gyarlóságból elkövetett, irgalmason ítéld meg, jóságod vegye bé az örök boldogságba, ámen. A kerítést örökké jobb felé kezdik. Addig keríttem lassan, amíg elmondom háromszor az imát. A fejtől a talpáig. Ezt szokták csinálni a szomszédasszonyaim is. Ezt így mondjuk, útravaló” (15).

„A szentelt gyertyát, amivel megkerítették, a koporsóba beléttették. Mégpedig odaragasztották. Belől. Ez az útravaló: a gyertyavilág, hogy menjen vele. A gyertyavilág az Úrjézust jelzi! Az vezeti. Az a lélek. A lelkünk nem hal meg, csak a testünk” (29).

„Én, amikor hínak keríteni így mondom:

»Az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében, áment. Uram, Jézus Krisztus, jöjj segítségemre, Uram, siess az én segedelmemre!

Miatyánk, ki vagy a mennyekbe...

Üdvözlégy Mária, kegyelemmel teljes...

Dicsőség az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek, miképpen kezdetben vala, most és mindenkor és örökké, áment.

Miatyánk...; Üdvözlégy...; Dicsőség...

Miatyánk...; Üdvözlégy Mária...; és áldott a te méhednek gyümölcse, Jézus, aki könyörüljön ezen a súlyos betegen... asszonyunk Szűz Mária...

Hiszek egy Istenben...«

Amíg ezeket elmondom, háromszor megkerítem a gyertyával, s akkor a fejénél mondom:

»Szent Mihály, a paradicsom fejedelme, kik a lelkek vesztire körül járnak a világon, Isten erejével taszítsd vissza a kárhozat helyére!

Édes Jézusom, könyörülj meg ezen a súlyos betegen, s vigasztald meg minél hamarabb.

Dicsőség az Atyának...«

Akkor elfújom a gyertyát úgy felfelé s keresztet vetek” (33).

„Mikor a haldoklónak már öntudata nincsen - a szem elhomályosul -, nagy szüksége van az imádságra; má maga inti, kéri. Na, akkor szoktunk mellette imádkozni: a Tizenkilencedik órát elvégezni, s akkor megkerítsük. Ennek eljő a pillanata; ezt figyeljük s lássuk. Egy gyertyát körbe viszünk mellette imával. A fejtől a lábhoz menyünk vele, s vissza... A kezemet hordozom, s lépek, amennyit kell az ágy mellett” (39).

Kalamár Alajosné Bács Otilia a megkerítési szertartást a következőképpen végezte: Az asztalnál meggyújtotta a szentelt gyertyát és a gyertyához fogott szentelt pimpót (barkát), amit utána belémártott egy pohárba kitöltött szentelt vízbe, meghintette kereszt formában a haldokló testét. Letérdelt a fej irányában, kezében az égő gyertyával elkezdte az imát: „Az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében, ámen.

Uram, Jézus Krisztus, jöjj segítségünkre, Uram segíts meg minket!

Hiszek egy Istenben...”

Feláll, a gyertyával elindul a test mellett a láb felé és mondja:

„Szent, szent, szent a seregeknek Ura, Istene; teljes az ég s a föld dicsőséged magasztosságával. Dicsőség az Atyának, a Fiúnak és Szentlélek Istennek, miképpen kezdetben, most és mindörökké, ámen.”

A gyertyát a haldokló fölött kifújja. Az asztalhoz fordul, újra gyújtja a gyertyát; a pimpót, az égő ágat ismét szentelt vízbe mártja, meglocsolja a testet, majd az ágy közepe irányában letérdel és imádkozik:

„Miatyánk...”

Feláll, elindul a láb felé az előbbi imával: „Szent, szent...” A lábhoz érve a test felé elfújja a gyertyát. Az asztalhoz megy, megismétel minden gesztust, visszatér a lábhoz, letérdel elmondja az Üdvözlégyet, feláll, a Szent, szent, szent... imával, kezében az égő gyertyával elindul a test túlsó oldala fölött a fej felé. A fejnél pedig erre az imára tér rá: „Szent Mihály arkangyal védelmejzen téged a jelen harcokban. Uram, hallgasd meg könyörgésünket és a mi kiáltásaink jussanak elődbe.” Háromszor kört húz az égő gyertyával a fej körül, majd folytatja: „Tárujlatok ősi kapuk szárnyai, hogy vonuljon bé a dicsőség királya.

Dicsőség az Atyának...”

Ezúttal a fej fölött fújja el a gyertyát: „A gyertyát feléje fújom el, de előtte elejibe viszem, hogy ő tudja. Me hall, csak nem beszél... Ugye, háromszor könyörgünk, háromszor gyújtom meg a gyertyát s háromszor fújom el; háromszor térdelek le es...” (39)

•Miért kell megkeríteni a haldoklót?

„Hogy az Úrjézus vegye őt a szent kegyelmébe és kísérje el ez a gyertyaláng a mennyek országába. Hogy Szent Mihály arkangyal védelmezze a lelket a nagy harcba, a kísértés ellen.” (39)

• Ki kísérti a lelket?

„A Gonosz. A lelket ketten várják: várja az Úrjézus s várja a Gonosz. A halál pillanatában ő, a lélek, amelyikhez vágyik, vágy milyen lelkülettel, ugye, volt vagy van, azok várják, az kapja el. Ha ő teljesen az Úrjézushoz ragaszkodva készül, akkor avval van, hogy »Uram, találkozom Veled! Segíts meg, met menyek Hozzád!« Aki ilyen szándékkal távozik, a Jóisten kedvesen fogadja őt. De a lelket, ugye, kell segítsük” (39).

Kitől tanulta a megkerítést?

„Nagyanyámtól s úgy az idős néniktől, a szomszédasszonyaimtól, akikkel elbeszélgettem az ilyenről, hogy mit s hogy kell csinálni mikor valaki hal meg” (39).

Hívják-e most is keríteni?

„Igen, hogyne!” (39)

Mikor volt legutoljára?

„Ferenc Amáli néninek, itt a szomszédba. Most négy hónapja (1994). Jaj, de azután vótam egy másiknak is. Épp adtam enni a disznóknak, s futtak, hogy menjek hamar, me hal meg, s kerítsem meg, úgyhogy, ahogy voltam, úgy kellett menjek” (39).

Ki szokott még keríteni?

„Minden tízesbe van valaki, aki elvégzi. Hogy ne, haldoklik, s jőjjenek, s kerítsék meg. De mindenik másképpen, nem egyformán kerítenek” (39).

A halál beállta

Értelmezéseim, valamint az események mérlegelése szerint a fenti pillanat rítusai részben még az elv拉斯ztó, nagyobb részben már az eltávolító szokások körébe tartoznak. Ezért itt is, ott is szólni kell róluk.

A halál észlelése pillanatában, és még utána egy bizonyos ideig, a cselekvéseket kétféle tudás szabályozza. Egyrészt a hiedelmen nyugvó, más-

részt pedig az a tapasztalati tudás, mely szerint a test még hall és érez (erre láttunk már utalásokat), és ezért a haldokló iránti tapintatos, kíméletes viselkedés időszakát még meg kell hosszabbítani. A sírás, jajgatás tilalma tehát tovább tart.

Hogyan illik most viselkedni? Miért?

„Csak azt tudom, hogy csendbe kell a halott mellett lenni. Met egy óra-hosszáig mindent tökéletesen hall. Ha kezdesz ordítani, visszasírod. En magamba sirtam, s imádkoztam. Elültem oda fére, s ő a másik ágyba vót. Csak néztem, hogy vátozik az arca, sárgul...”(1).

„A halott, ahogy kimúlik a világból, még egy óráig hall. A test még egy óráig hall. Úgy mondjuk, hogy nem szabad beszélgetni, mert még hallja, mit beszélgetnek körülötte. Azalatt az óra alatt csendbe kell lenni; nem tárgyalni arról, hogy mit csinálunk... Nem szabad zavarni” (29).

„Amikor az ember meghal, 15-20 percig, vagy még egy óráig se szabad mellette hangosan sírni” (36).

„Orvosilag is meg van állapítva, hogy a halott három órát még hall. Például édesanyámék mesélték, hogy egy elhagyott öregasszony, tetűvel teli volt, az amikor meghalt, persze a test hült ki, a tetvek másztak széjjel róla. S abba az időbe volt egy asszony, aki a halottat megfürösztötte s felötöztette. S mondta az az asszony a másíknak: »Te, forrájz meg a fejit, hogy a tetvek ne menjenek széjjel!« S meg es forrázták. S egy hét múlva vagy mennyi múlva álmába meglátta az öregasszonyt, s az azt mondta neki: »Tanuld meg, a halottat ne forrájz meg, met az a test három óráig tud magáról!« „ (15).

Az elvászto rítusok összefoglalása

1. Az elvászto rítusok kezdetét a halál előjeleinek feltűnésétől számítom, egészen a halál beálltának első pillanatáig, illetve utána esetenként még egy órányi vagy valamivel több ideig.

2. Az előjelek az elmúlás lelki és szellemi közegét, hangulatát készítik elő.

3. Az adatközlők vallomásaiból megrázó élményként körvonalazódik az elmúlás életérzése és ezzel az egyéni és közösségi viselkedés széles érzelmi skálája: a döbbenet, a tünődés, a rosszatsejtés, a gondoskodás, a szeretet és szeretetlenség, a körültekintés, tapintat és a várakozás, a hagyakozás, a lelki feloldódás, megbékélés, vagy a vívódás, félelem, halogatás stb.

4. Szembetűnően nagy hangsúlyt kap mind a haldokló, mind a hozzátartozók részéről a lelki, gazdasági, családtársadalmi rendhagyás szándéka. Mindezek elvégzése a megnyugvás érzését teremti meg haldoklóban, családtagokban, kisközösségben egyaránt. Ezért a haldoklás hangsúlyosan a számvetés, az Istennel és emberrel való megbékélés, a hagyakozás időszaka, amely egyértelműen a közösség hagyományosan rendtartó életére, az emberek erkölcsi, etikai tartására jelez vissza.

A rendhagyás kötelessége intő parancs: „Te elintézted-e a családnek a sorsát?” – olvashattuk a haldoklótól számonkérő szavakat.

5. A végső órákban a haldokló és környezete viszonyában a hangsúly a lelki gondozásra tevődik át. A haldokló melletti rítusok inkább a lelki gondozást, mint a testi ápolást célozzák. Ezáltal – az adatközlők egyértelmű vallomása szerint – az otthoni elhalás emberséges elmúlás, míg a kórházban „szeretet nélkül hal meg az ember” (12,29).⁵²

6. A lelki gondozás feladatának ellátásában igen nagy szerepe van a szomszédságnak, az asszonyi kisközösségnek, sajátosan a rózsafüzér társulatnak, melynek „egyik kötelessége a haldoklóhoz elmenni és érte imádkozni” (30).

7. A beteg ember haláltusáját enyhítő szándék és lehetőség nagyrészt az imára korlátozódik. Az ima mindenhatóságába vetett hit nyilván a szómágián nyugszik, melynek kelléktárát természetesen egészítették ki a vigasztaló szavak, gesztusok stb. biztosítva ezáltal az elmúlás otthoni emberi méltóságát a kórházi, többnyire részvétlen elmúlással szemben: „Szeretetből kell a haldoklót rendezni... Szeretetet kell mondani” (15); „Az imádság mellett csak simogatással lehet enyhíteni a haldoklón” (15).

A haldokló mellett imádkozó asszonyok sokasága hittől állítja, hogy a beteg imádkozás közben „lecsendesedik és kimúlik”.

8. A haláltusa lelki-szellemi telítődésének kritikus pontja a gyónás. A gyónás „lelki kötelesség”, „az Istennel való kibékülés” igényéből fakad; intim, látszatra személyes ügy, de megtörténése a közösség számára is egyértelműen fontos (!), ezért számon tartják. Hagyományosan válságos esemény, mert feszültséget teremt a haldoklóban és környezetében egyaránt. A beteg számára a gyónás képzete a halál árnyékának elővetülésével, a leélt étellel való szembesülés kényszerével társul; a környezete számára pedig, az előbb említett tapintatból eredően, mindez az előkészítés óvatosságát kényszeríti ki. A gyónás megtörténést a katolikus elvek következtében mind a két fél óhajta, de elindításában mindkettőnél kiváltképpen a haldoklónál érezni a szorongást, a lappangó halogatás szándékát.

Különösen nehézé válik a helyzet, ha a haldokló belső ellenállását is le kell győzni: rábeszéléssel, taktikázással (a pap véletlenszerűnek tűnő odahívása stb.). A naivságukban talán mosolyt is keltő próbálkozások épp a gyónás különös fontosságát emelik ki, hiszen a gyónásra mind az elhunytak, mind a hátramaradottaknak (!) nagy szükségük van – nem utolsósorban – a pozitív közösségi megítélés elnyeréséért.

9. A gyónás igenlése, de megtörténéseinek halogatása, szerintem, de az adatközlők szerint is, a bujkáló halálfélelem megnyilvánulása.

10. Mivel a gyónás elvégzése keresztény kötelességnek számít, elmulasztói egyházi és közösségi szankciókban részesülnek, melynek erkölcsi súlyát elsősorban a hátramaradottak viselik. Ilyen „büntetés”, hogy a testet nem viszik be a templomba, hanem „igyenesen a temetőbe”, ami azzal jár, hogy a lelkéért mondott szentmiseáldozaton viszonylag kevesen vesznek részt, mivel erre csak az elhantolás után vagy másnap reggel kerül sor. Ezen kívül az elhunyt, illetve a hozzátartozók különböző fokozatú szóbeli megrovásban is részesülnek: például „a pacal java” megalázó, csúfondáros jelzővel illetik őket. Az egyház hatáskörébe eső szankció betartását a közösség figyeli, be nem tartását számon tartja és „alkalmas időben a pap szemére veti”.

11. A 7., 8., 9. pontok alatt megfogalmazott következtetések, valamint az igen árnyaltan, nyelvileg is csodálatosan elmondott vallomás- és élethelyzetváltozatok az elváltató rítusok bonyolult lelki és szellemi telítettségét igazolják. Csíkszentdomokoson az elváltató rítusok funkcióit egyrészt az erős katolikus hit, másrészt a pogány hit- és hiedelemvilág ötvöződéséből fakadó mély vallásos érzület hatja át, ez mozgatja.

12. Az elváltás csíkszentdomokosi rítusai sok vonatkozásban hasonlóságot mutatnak a magyarság többségének szokásaival, illetve az európai népek hiedelmeivel, rítusaival, de sajátosságokat is észlelni lehet. A halál előjeleire vonatkozó fejezetben ezekre már utaltam. A tanulmányok, szakcikkek, gyűjtések szerint elmondható, hogy a magyarság számára általánosan fontosak:

– A halálos ágyon való, „a halál előtti békeszerzés”, mely „a nagybeteg megkönnyebbülésére szolgál, de a faluközösség is pozitív emberi gesztusként fogadja”.⁵³

– A haldokló kívánságait teljesíteni, őt figyelmes gonddal körülvenni.⁵⁴

– A haláltusán imádsággal segíteni.⁵⁵

– Egy-egy szeretett rokon, családtag, a haldokló által megnevezett személy ágyhoz való hívása, hogy a beteg elbúcsúzhasson tőle, hogy nyugodtan halhasson meg.⁵⁶

– A haldokló mellett csendben, az érzelmeket visszafogva viselkedni. Általánosan tiltott a sírás, a hangos jajgatás, mert a haldokló „nehezen halna meg, vagy felébredne a halál után”, emiatt „még jobban elnyúlik a vergődése”.⁵⁷

K. Kovács László említi azt a hiedelmet, vagy tapasztalatot, hogy a halott „lát és hall mindent, még a halál beállta után is egy pár percig” és a hóstáti példa mellé (Györfy alapján) körösvölgyi, hajdunánási, csuvas és általánosságban szibériai példákat sorol fel.⁵⁸ Mindezek a jelenségek sajátos színezettel, Szentdomokoson is fellelhetők. Mint láttuk Domokoson ez az idő egy-két-három órányit tart és a sírás, hangos beszéd tilalmával jár.

Ám különösen sajátos szentdomokosi jelenség (nem állítom, hogy kizárólagos) a megkerítés, mely a haldoklás utolsó, illetve a halál első pillanatában végzett rítus, és amely az adatközlők szerint is, a papság által nem bátorított szertartásforma. Erre a szokásra, ahogyan azt Szentdomokoson felfedeztem, az általam ismert szakirodalomban, nem találtam utalást. Hasonló jelenségre igen. Inkább a szentelt gyertya meggyújtását említik. „A szentelt gyertyával eléje világítanak, hogy ne haljon meg sötétben” – írja Kunt Ernő,⁵⁹ anélkül, hogy utalna a szokás gyakorlásának helyére. Jung Károly a gombosiakról (Jugoszlávia) mondja, hogy „abban a szobában, ahol a haldokló fekszik, szentelt gyertyát gyújtanak. Az égő gyertya a haldokló mellett áll, de ha lehet a kezébe adják.”⁶⁰ Dobosy László pedig az észak-magyarországi Hangony-völgyben azt jegyezte fel, hogy „Ha a beteg haldoklása elhúzódott, nehezen halt meg, kezébe égő szent gyertyát adtak.”⁶¹

Míg az idézett esetekben az égő gyertya szertartásos szerepe leszűkített, addig Csíkszentdomokoson kifejezetten funkcionális rituális kellék: általa valósul meg a megkerítés a test alsó-felső határánál megállnak vele, lángját, füstjét a haldoklóval szembefűjják, hordozása közben célirányos imát mondanak. Tehát szinkretizmusa összetett.

A hiedelemtartalommal telített rítus értelmezését a hiedelmeknek szentelt fejezetben kísérelem meg.